

Sofya'da XVI. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği:
SOFU MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ VE CAMİDEN KİLİSEYE
ÇEVİRİLMİŞ BİR MABEDİN HİKÂYESİ

*Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)**

ÖZET

Kanuni dönemi vezirlerinden olan Sofu Mehmed Paşa, kamu yararına, dinî ve hayri hizmetleri yerine getirmek amacıyla 1547 yılında Sofya'da bir külliye inşa ettirmiştir. Külliye yer alan kuruluşların vereceği hizmetlerin kesintisiz sürmesi için pek çok menkul ve gayrimenkul vakfetmiştir. Böylece kurduğu vakıf eliyle toplumsal ve kültürel hizmetlerin yürütülmesini sağlamıştır. Vakfın işleyişi ile ilgili esasların yer aldığı vakfiyede, vakıf kuruluşları tarafından yerine getirilecek görevler, bu görevler için istihdam edilecek görevliler, vakfa tahsis edilen gelir kaynakları ve harcama alanları detaylı bir şekilde belirtilmiş, vakfın öngörülen bu esaslar çerçevesinde yönetilmesi hedeflenmiştir. Vakıf, kuruluş amacına uygun olarak hizmetlerini sürdürmüş, ancak gelirleri giderlerini karşılayamaz hâle geldiği için önce imaretin faaliyetlerine son verilmiş, sonra da medrese XIX. yüzyıl ortalarına doğru eğitim-öğretim hizmetini durdurmuştur. O dönemde faaliyetini sürdüren, Kara Camii olarak anılan mabet ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Ruslar tarafından cephanelik hâline getirilmiştir. Bir daha cami olarak kullanılmayacak olan Mimar Sinan yapımı bu mabedin, bir süre sonra minaresi de yıkılmıştır. 1901 yılında Bulgar yönetimi, binanın kiliseye çevrilmesine karar vermiştir. Bu girişim, Osmanlı yönetimi tarafından engellenememiş, 1903 yılında inşaat tamamlanmış ve kilise kullanıma açılmıştır. Bu dönüşümün fikir babası olan Karavelov, vasiyeti üzerine, bir Ortodoks Kilisesi olarak hizmet veren mabedin bahçesine defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Bosnalı Mehmed Paşa, Sofu Mehmed Paşa Vakfı, Mimar Sinan, İmaret Camii, Kara Camii, Sveti Sedmoçislenitsi Kilisesi, Sofya

Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve mükemmel bir vakıf olan Sofya'daki eser, Osmanlı dönemine ait klasik külliye anlayışının güzel bir örneğidir. Kanuni Sultan Süleyman dönemi vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'ya ait bir vakıf eser olarak inşa edilmiştir.¹ Bulgaristan'daki Osmanlı

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / mbayrak@ogu.edu.tr

¹ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999, III, 224.

dönemine ait vakıflar ile kültür ve sanat eserleri üzerine çalışmış olan araştırmacılar, külliye hakkında bazı bilgiler vermişlerdir.² Söz konusu çalışmalarda, külliyenin bir vakıf eser olması dolayısıyla vakfiyesinden söz edilmiş, ancak çok detaylı hazırlanmış içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Tarafımızdan hazırlanan bu çalışmada, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Arapça yazılmış olan vakfiye³ ile on beş yıl sonra eklenmiş zeyli⁴ esas alınmıştır.⁵ Külliye; verdiği hizmetler, çalışanları, vakfın gelirleri ve giderleriyle bir bütün olarak tanıtılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilebilen defter ve belge tasniflerindeki bilgiler değerlendirilmiş, caminin kiliseye dönüştürülmesi hakkında bilgi verilmiştir.

Evliya Çelebi'nin Koca Derviş Mehmedmed olarak tanımladığı⁶ söz konusu külliyenin bânîsi Sofu Mehmed Paşa, Enderun'dan yetişmiştir. Mehmed Süreyya tarafından yazılan kısa öz geçmişinde; 941 (1534-35) yılında Rumeli Beylerbeyi olduğu, 944 (1537-38) yılında ise Kubbealtı veziri olarak ikinci vezirliğe yükseldiği⁷, 952 (1545)'de Bağdat muhafızı olan Mehmed Paşa'nın, 954 (1547)'te de Bosna beylerbeyi olarak görevlendirildiği belirtilmiştir. 958 (1551) yılında ise son görev yeri olan Budin'e bey-

² Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: İsmail Eren, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8 (1968), s. 66-70; Osman Keskiöglü, "Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, VIII, 309-322; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul 1982, IV, 99; Semavi Eyice, "Bosnalı Mehmed Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 1992, VI, 305-306; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995, s. 53-54; Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2002, s. 26; Abdülkadir Özcan, "Kanuni Devri Vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'ya ve Sofya'daki Külliyesine Dair", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (Sofya, 21-23 Nisan 2000), İstanbul 2002, s. 267-276.

³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 51-64.

⁴ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 65.

⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 988 no'lu defterde bulunan, söz konusu vakfiye ve vakfiye zeyli, 26 Z 1285 (9 Nisan 1869) tarihinde Arapça olarak kaleme alınmış suretleridir. Bu suret metinler Arapça'dan Türkçe'ye Hüseyin Dağ tarafından çevrilmiştir.

⁶ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III, 224.

⁷ Sofu Mehmed Paşa'nın belirtilen yılda üçüncü vezirliğe yükseltildiğini, 954/1547'de ikinci vezir olduğunu ifade eden araştırmacılar da vardır (S. Eyice, *a.g.m.*, s. 305; A. Özcan, *a.g.m.*, s. 267).

lerbeyi olarak gönderildiği ve orada bir Yahudi hekimin verdiği ilaçla zehirlenerek öldürüldüğü ifade edilmiştir.⁸

Hayırsever biri olduğu anlaşılan Sofu Mehmed Paşa, Sofya'da Mimar Sinan yapımı olan cami ile birlikte imaret, medrese ve kervansaray inşa ettirmiştir.⁹ İstanbul'da da cami ve hadis ilimlerinin okutulacağı bir medrese ile kütüphane yaptırmıştır. Bu kurumların yaşayabilmesi ve hizmetlerini sürdürebilmesi için pek çok menkul ve gayrimenkul vakfetmiştir. Vakfiyesi Evâsıt-ı Zilhicce 954 (22-31 Ocak 1548) tarihinde onaylanmıştır. Evâhir-i Receb 970 (16-25 Mart 1563) tarihinde de vakfiyeye ilaveler yapılmıştır.¹⁰ Toplum yararına malını, mülkünü bağışlayarak, bu denli yüce gönüllü davranan Mehmed Paşa'nın amacı ve toplumdaki yeri ile kişiliği, vakfiyede uzun uzun anlatılmıştır. Sürekli hayra vesile olacak harcamanın kazandıracağı nimete ulaşma düşüncesi, paşanın bu vakfı kurmasına sebep teşkil etmiştir.¹¹

⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul (tarihsiz), IV, 113. Sofu Mehmed Paşa'nın hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. Özcan, *a.g.m.*, s. 267-268.

⁹ Külliye hakkında bilgi veren kaynaklarda; külliye kütüphane, bimarhane (hastane) ve hamam bulunduğu dair ifadeler rastlanmıştır (*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III, 225; İ. Eren, *a.g.m.*, s. 68; O. Keskiöğlü, *a.g.m.*, s. 314). Ancak vakfiyede bu kurumların varlığından söz edilmez. Vakfiyede tabhane olarak kullanılan sözcüğün anlamlarından biri nekahethane olduğu için muhtemelen yazarlar tarafından bimarhane olarak algılanmıştır. Burada tabhane, misafirhane anlamında kullanılmıştır. Külliye mevcut olduğu bilinen ve bir çeşit kervansaray olarak kullanılan yolcu evine tabhane denilmiştir. Vakfa ait olduğu söylenen hamam ise 1563 tarihli vakfiye zeylinde geçmektedir. Dolayısıyla bu hamam Sofu Mehmed Paşa'dan sonra ailesi tarafından vakfedilmiştir (VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 65).

¹⁰ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 51, 65. Sofu Mehmed Paşa'ya ait olan vakfiye; paşanın hem İstanbul'daki hem de Sofya'daki eserleri, bu kurumlarda görev alacak kimseleri, bunların yerine getirmekle yükümlü oldukları vazifeleri ile gelir getirecek menkul ve gayrimenkulleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu çalışmada, İstanbul'daki hayrat ile bunlara gelir sağlayacak akarât hakkında bilgi verilmeyecektir. Ancak bağışlanan bazı akarât hem İstanbul'daki kurumların hem de Sofya'daki külliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfedildiği için bunlar yeri geldikçe belirtilecektir.

¹¹ Sofu Mehmed Paşa'nın amacı ile kimliği hakkında vakfiyede şu şekilde bilgi verilmiştir: "...Dünya ahiretin tarlasıdır." prensibine riayetle, gaflete düşürenlerden aklını kullanarak kaçan, en güzel iş ne ise onu yapıp bu günden yarını için hazırlanan, malını boşa gitmeyen işlere harcayan, en iyi dost ve komşu olarak hayırlara bel bağlayan, en iyi insan olan Peygamber'in, insanın, sürekli hayra vesile olan harcaması, faydalanan ilmi ve kendine dua eden çocuğu dışında, öldüğü zaman yaptıklarının sona ere-

Mimar Sinan'ın Sofya'daki tek eseri olan Sofu Mehmed Paşa Camii¹², inşa edildiği dönemde külliyyede büyük bir imaretin bulunması nedeniyle İmaret Camii olarak adlandırılmıştır. Cuma Camii olarak da bilinen bu caminin minaresi kısmen siyahımsı granit taşından yapıldığı için özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru Kara Camii adıyla anılmıştır. Cami, yüksek bir zemin üzerinde, oldukça gösterişli bir şekilde inşa edilmiştir. 484 metrekarelik bir alan üzerinde inşa edilen caminin büyükçe bir harem ve da-ima akan sudan içilmesi için yapılmış bir de şadırvanı mevcuttur. Selatin camilerinde olduğu gibi büyük olan kubbesinin yerden yüksekliği 22 metredir.¹³ Camiye ait kitabe, bugün Bulgar Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Kitabede belirtildiğine göre cami, 954 (1547) yılında tamamlanmıştır.¹⁴

ceğini belirten sözünü, Rahman'ın yardımlarına mazhar olan Osmanlı sultanları gibi anlayan ve gereğini yapan, büyük imaretler ve çeşitli hayrat kuran, onları yaşatacak birçok vakıflarda bulunan sultanlar gibi davranan, büyük devlet adamı olan ve devlet ile dünyaya nizam veren, insanların ihtiyacını gideren, sağlam görüşüyle işleri gören, halkı idare eden, diğer yöneticilere yön veren, fakir ve gariplere yardım eden, komutanlara savaşta önderlik eden, melek gibi hasletler edinen, adaletle yönetip kanuna uyan, zulüm ve sapkınlık karanlığını dağıtan, kudret ve ihtişam sancığını her tarafta diken ve dalgalandıran, fakirlere imdat, yoksullara ihsan eden ikinci vezir Mehmed Paşa bin Abdulmuîn Peygamber'in yoluna uyarak Hakk'ın terbiye ve ihsanıyla gafletten uyanarak, iyilikte bulunmanın malını bereketli kılacağını kavrayarak, kendisine kalacak olan şeyin ancak yaptığı hayırlar olacağını anlayarak, her şeyin ortaya serileceği, güç ve yardımcının fayda veremeyeceği güne inanarak, öldükten sonra da namının sürüp gitmesini ve sevap yazılmaya devam etmesini umarak... vakfetti" (VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 51-52).

¹² Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, (Yay. Haz. Hayati Develi-Samih Rifat), İstanbul 2002, s.110.

¹³ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 52; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III, 224; İ. Eren, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁴ Beş satırdan oluşan Arapça ile karışık yazılmış olan kitabede, sadeleştirilmiş biçimiyle şu ifadeler yer verilmiştir: "Bağışlayan ve esirgeyen Allah'ın adı ile. Her iki alemin rabbına hamdolsun. Muhammed aleyhisselam, ailesi ve bütün eshâbına salat ve selam. Ondan sonra, büyük sultan, muazzam hakan Hazreti Süleyman Şah bin Selim Han'ın – Allah mülkünü daim etsin – saltanatı devrinde Mehmed Paşa Abdülmuîn – ikbali daim olsun – bu camii şerifi, Allah rızası için kurdu ve yaptırdı. Cenab-ı Hak hasenatını kabul eyleye. Peygamberin şefaati ile uğurlu ve makbul ola." Son satırda caminin tamamlandığı tarih; "*Beytu'llah el-câmi' el-kayyûm el-bâki kelâmîyle muvakkâ'dır*" biçiminde ifade edilerek, ebced hesabıyla 954/1547 olarak belirtilmiştir (İ. Eren, *a.g.m.*, s. 68, 70). Kitabenin orijinali ve transkribe edilmiş şekli için bkz. İ. Eren, *a.g.m.*, s. 70; A. Özcan, *a.g.m.*, s. 273.

Külliyedeki imaret, vakfiyeye göre daha önce benzeri yapılmamış niteliktedir. Pınarcık denilen beldenin namazgâhı¹⁵ olan yerin karşısında inşa edilmiştir. Vakfın diğer bir kurumu olan medrese ise vakfiyede, yaptıranın şanına uygun, övgüye layık ve görülmeye değer bir yer olarak nitelendirilmiştir. On beşi öğrenciler, biri de kapıcısı tarafından kullanılmak üzere on altı odadan oluşan medresenin kubbeleri kurşun ile kaplanmıştır.¹⁶ Ayrıca medresenin doğu tarafında, vakfiyede tabhane olarak adlandırılan, yaklaşık 100 kadar atı alabilecek bir harası da olan kervansaray inşa edilmiştir. Batı tarafında ise yine yolcular için dört ev ve bir hara yaptırılmıştır. Kuzeyde, medresenin arka tarafında bir mutfak, mutfağın yanında, doğu tarafında bir ekmek fırını, batı tarafında da çeşitli yiyeceklerin saklanacağı bir kiler inşa edilmiştir. Ayrıca on tanesi medresede olanlar ile yolcular tarafından kullanılmak üzere, on tanesi de mutfak, fırın ve kiler çalışanlarının kullanacağı yirmi adet tuvalet yaptırılmış, mutfağın arkasındaki boş arsa ise odunluk olarak ayrılmıştır.¹⁷

Sofu Mehmed Paşa, yaptırdığı vakıf eserler için gerekli olan eşya ve malzemeyi de bağışlamış, bunlar vakfiyede tek tek sayılmıştır. Camiye, çok güzel bir hatla yazılmış olan 5 adet Kur'an ve rahle konulmuştur. Ayrıca ciltlenmiş olan 30 cüz, bir sandık içinde bırakılmış ve her gün 10 cüz okunması istenmiştir. 30 adet Arap, 2 tane de Türk yapımı olan seccade ve her birinin boyu 24, eni 7 zira¹⁸ olan, 2 Mısır halısı bağışlanmıştır. Bunların

¹⁵ Kible tarafında mihrap yerine bir dikili taşın bulunduğu bir çeşit üstü açık mescittir (Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, İstanbul 1317, s. 1471).

¹⁶ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 52. Bugünkü Bulgar toprakları üzerinde inşa edilmiş olan Osmanlı medreseleri en az üç, en fazla on altı hücrelidir. On hücreden fazla olanlar büyük medrese statüsünde olup, yüksek seviyeli devlet görevlileri tarafından yaptırılmıştır. Dolayısıyla Sofu Mehmed Paşa Medresesi de büyük medreselerden biridir. Bulgaristan'daki Osmanlı medreseleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Orlin Sabev, "Bulgaristan'da Osmanlı Medreseleri", *Türkler*, Ankara 2002, XI, 463-472; Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2002, s. 21-33.

¹⁷ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 52; *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III, 224-225.

¹⁸ Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan kısmı ifade eden uzunluk ölçüsü birimidir (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, III, 663). Sabit bir uzunluğu ifade etmemekle birlikte, 1 zira 65 cm. olarak kabul edilir (Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990, s. 79).

dışında çok güzel işlenmiş olan 2'si saf yünden, 2'si de altın sarısı renginde 4 adet sergi vakfedilmiştir. İmarette kullanılması ve gerektiğinde misafirlerin de faydalanması için 525 vukiyye¹⁹ ağırlığında 6 adet kazan, 76 vukiyye ağırlığında 62 adet tas, 115 vukiyye ağırlığında 20 adet sini, 20 vukiyye ağırlığında 5 adet kova, 4 adet kepçe, 6 adet satır, 2 süzgeç, 1 leğen, 20 tanesi büyük, 15'i orta, 5'i de küçük olmak üzere 40 tane tabak, 44 vukiyye ağırlığında 4 adet tencere, 80 vukiyye ağırlığında 60 adet sahan, 2'si büyük, 2 tanesi de küçük olmak üzere 4 tane tartı ve 6 tane elekten oluşan mutfak eşyaları bağışlanmıştır.²⁰

Vakfın Gelir Kaynakları: Bosna Beylerbeyi olarak da tanınan Sofu Mehmed Paşa'nın, Sofya'da inşa ettirdiği külliye'nin kuruluş amacına uygun olarak hizmetlerini sürdürebilmesi için vakfettiği gelir getiren akarâtı²¹ şunlardır:²² Dimetoka'ya bağlı Kazancı Köyü'ndeki²³ Kazancı Çiftliği'nde yıllık 108 Osmanlı lirası kira geliri olan 4 dükkân, 2 ev, sofa ve ahır; Kozluca'da müstakil taş duvarlarla çevrilmiş olan evler, depolar, ahırlar, koyun yatakları, bahçeler, bostanlar, arsalar, ağaçlar, pınarlar, dereler, otlaklar, odunlar ve köydeki alım satıma konu olan her şey, bir başka deyişle Kozluca Köyü'nün tamamı; Köstendil Kasabası'nda Cami Mahallesi'nde Kasımpaşa Kabbanı²⁴ olarak bilinen, büyük bir terazi ve terazinin içinde olduğu bir dükkân; Köstendil'de Kasımpaşa Kabbanı karşısında Galle²⁵ Pazarı denilen pazaryeri; Köstendil'de Cami Mahallesi'nde sobalı 6

¹⁹ 400 dirheme eşit olan 1.282 kg. tutarındaki ağırlık ölçüsüdür. Arapça metinlerde vukiyye veya vukiyye olarak kullanılır. Genellikle vakfiyelerde, eski kanun ve nizamalarda vukiyye olarak geçen sözcük, kıyye ve okka olarak da bilinir (Said Öztürk, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 480; Ali Himmet Berki, *İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 32, 53).

²⁰ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 53.

²¹ Vakfedilmiş olan bütün gayrimenkullerin buldukları yerler, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek amacıyla vakfiyede ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş, başkalarına ait mülklere ve yollara göre sınırları net olarak çizilmiştir.

²² VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 54-60.

²³ Gerek Kazancı Köyü gerekse diğer yer adları (mahalle ve köyler), vakfiyede geçtiği şekilde verilmiştir.

²⁴ Farsça'dan Arapçaya geçmiş bir sözcük olan kabban, kantar ve terazi anlamına gelmektedir (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 30).

²⁵ Gelir demektir. Zahire ve mahsul anlamında da kullanılır (M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, 643). Burada zahire pazarı anlamında kullanılmıştır.

oda, bunlara bitişik 7 dükkân, 1 fırın ve boş bir arsa; Selanik'te Ebabalya (?) Mahallesi'nde etrafı çevrili 64 oda ve 3 kuyu; Selanik'te aynı mahallede etrafı çevrili ve birbirine bitişik 49 oda ile 3 büyük kuyu; Selanik'te aynı yerde etrafı duvarla çevrili 13 odalı bir ev ve kuyu; yine aynı mahallede etrafı çevrili 8 oda ve kuyu; Selanik'te Ayamna Mahallesi'nde etrafı duvarla çevrili 4 oda ve 2 dükkân; Sofya'da Bitpazarı civarında, 56'sı üstte, 35'i alt katta olmak üzere toplam 91 odası, 67 dükkânı, havuzlu bir şadırvanın bulunduğu bir avlusu ve 16 tuvaleti olan bir han;²⁶ Sofya'da birbirine bitişik tek çatı altında 13 dükkân, dükkânların doğu ve batı taraflarında içlerinde 14 soba bulunan, isteyenlerin ücret ödemedi konaklayabilecekleri 2 ayrı han; Sofya'da, yukarıda söz edilen dükkânların karşısında yer alan birbirine bitişik olarak aynı çatı altında inşa edilmiş olan 17 dükkân; Sofya'da Radomir Nahiyesi'ne bağlı Malevide Köyü'nde Evhad bin Abdülaziz Emin Değirmeni olarak bilinen 4 adet değirmen ile 4 değirmen taşını, anbar ve ahır içine alan bir çiftlik evi; Kratovo Kaza'sında Sögütlüdere nehri kenarında bir çiftlik evi, 8 adet değirmen ve taşları, tahtaları ile her türlü alet ve edevât.

Bunların dışında, Sofu Mehmed Paşa, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kendisine temlik olarak verilen Drama'daki ölü araziye de ihya ederek vakfetmiştir. Araziye, çeşitli binalar inşa ederek donatmış ve Göl Çiftliği adıyla anılan büyük bir köy hâline getirerek burada oturanların geçimleri için her türlü imkânı sağlamıştır. Herkes için ayrı ayrı ekim alanları oluşturarak zirai aletlerden ihtiyaç duyulanları temin etmiştir. Buraya Bosna asıllı, Macar, Rus, Abaza ve Hırvat olan köleler ile cariyeler yerleştirilmiştir.²⁷ Göl mezarası üzerindeki binalar, evler, depolar, ahırlar, koşum yerleri, bahçeler, meralar ile orada oturan köleler ve cariyeler, hatta

²⁶ Söz konusu bu han, 1 Şaban 1025/14 Ağustos 1616 ile 29 Zilhicce 1028/7 Aralık 1619 tarihlerini kapsayan evkaf muhasebe defterinde Han-ı Kebir olarak geçmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], *Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 4945, s. 114, 120, 130, 146, 152). 1 Mart 1271/13 Mart 1855 ile 29 Şubat 1275/12 Mart 1860 dönemini kapsayan evkaf defterinde ise büyük han, Çukacılar Hanı olarak adlandırılmıştır. BOA, *Evkaf Defteri (EV)*, nr. 15632, vr. 1b, 3b).

²⁷ Göl Çiftliği'ne yerleştirilen Bosnalılar 17 hanede 56 kişi, Macarlar 28 hanede 97 kişi olarak yaşamaktaydılar. Ayrıca 3'ü Hırvat, 1'i Abaza olan kadınlar ile 1 Rus bulunmaktaydı (VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 58-59). Nüfus bakımından Macarlar burada çoğunlukta olduğu için bu köy zamanla "Karye-i Macarlar" olarak anılmıştır (BOA, *EV*, nr. 15632, vr. 1b, 3b).

onlara verilmiş olan hayvanlar, alet ve edevâtlar vakfedilmiştir. İslam hukukuna göre vakfedilmelerinde bir sakınca olmayan köle ve cariyeler ile çocukları nesilleri tükenip yok oluncaya kadar vakıf reayası hâline getirilmiştir. Buradan elde edilecek gelirin hem İstanbul'daki hem de Sofya'daki hayratin giderleri için harcanması istenmiştir.²⁸

Vakıf köy hâline getirilen bir başka yer, Niğbolu Kazası'nın Plevne Nahiyesi'ne bağlı Dolna (Bâlâ) Disiviniçe²⁹ adlı köydür. Köydeki 728 dönüm ziraata elverişli tarla, 260 dönüm bağ, 20 dönüm mera olmak üzere toplam 1008 dönüm arazi ile binalar, pınarlar, dereler, kuyular, ağaçlar, Şehriban Hatun'dan satın alınan Hristiyanlar ve Kıptiler, bunların oturdukları evler, kullandıkları alet ve edevâtlar vakfedilmiştir. Bu köyde yaşayanlar da nesilleri tükenip, yok oluncaya kadar vakıf reayası sayılmıştır.³⁰

Vakıf olan diğer köy ise Sofya'daki Vırajna Köyü'dür. Bu köyde, önünde çeşitli cinsten ağaçların bulunduğu bahçe ve bostanı olan, havuzlu ve sürekli akan suyu ile şadırvanı bulunan 3 ev, etrafı çit ile çevrilmiş keresteden yapılmış 5 anbar ve ahşaptan yapılmış 4 ev bağışlanmıştır. Ayrıca 30 adet sığır, sığır yatağı, 2 dönüm bahçe, geniş bir arazi ile mera, gerekli olabilecek her türlü araç, gereç, bağ işleri ile uğraşanların oturdukları iki ev ve kuyu, burada yaşayan 19 köle ve cariyeye vakfedilmiştir. Buradakiler de nesilleri yok oluncaya kadar Sofu Mehmed Paşa vakfından olan vakıf reayası hâline getirilmiştir.³¹

²⁸ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 56-59.

²⁹ Söz edilen köyün; M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006, s. 282'de yer alan, Plevne'ye bağlı Dişeviçe adlı köy olması muhtemeldir. Aynı kaynakta, bu köyün Disevitsa olarak anıldığı da belirtilir.

³⁰ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 55-56. Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1014/24 Ekim-2 Kasım 1605 tarihli cizye ziyadesi ile ilgili bir kayıтта, Sofu Mehmed Paşa evkafından olan bu köyün Disiviniçe-yi zîr denilen bölümünde mevcut olan zimmelerin toplam 15 hane olduğu belirtilmiştir (BOA, *MAD*, nr. 3111, s. 30). 6 Zilkade 1053/16 Ocak 1644 tarihli cizye gelirlerini içeren bir başka kayıтта ise köydeki mevcut hane sayısının 20 olduğu tespit edilmiştir (BOA, *MAD*, nr. 15417, s. 8). Her iki defterde de köyün nüfusu ile ilgili bilgi verilmemiştir.

³¹ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 60. Vakfiyede, köyde 19 köle ve cariyeye yaşadığı belirtilmiştir. Ancak hemen devamındaki köyde yaşayanlara ait listede, 6 hane yaşayan 26 kişinin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, köyde 26 nüfus bulunduğuna bilgisi doğru olmalıdır.

Vakfiyede, vakfedilmiş olan köle ve cariyelerin sadece birbirleriyle evlendirilecekleri, kesinlikle yabancılarla ve hür kimselerle evlenmelerine izin verilmeyeceği belirtilmiştir³² ki, böylece vakıf hâline getirilmiş olan köylerin, bu özelliklerini yitirmeleri engellenmeye çalışılmıştır.

Vakfedilen Hayrat ve Akarât Hakkındaki Şartlar ve Vakfın Yönetimi: Söz edilen vakıf mallarından elde edilen gelirin, nasıl ve nerede kullanılacağı konusunda vakfiyede detaylı açıklamalar yapılmıştır. İstanbul ve Sofya'daki vakıf kuruluşlarının verecekleri hizmetleri düzenli ve sürekli kılabilmek için hayratı yaşatacak şekilde gelirin kullanımına dair her türlü ihtimal hesaba katılarak bir çeşit nizamname hazırlanmıştır. Vakfın kurucusu sıfatıyla Sofu Mehmed Paşa tarafından şart olarak ileri sürülen, mutlak surette uyulması gereken bu şartnamenin uygulanması hâlinde, külliyenin hizmetlerinin kesintisiz sürmesi planlanmıştır. Bu amaçla vakfın hizmetlerinin devam ettirilmesini sağlayanlara, vakfiyede hayır dua edilmiş, aksi davranışlarda bulunup bu şartlara uymayanlara da beddua edilmiştir.³³

Vakfın kuruluş amacına uygun olarak hizmet verebilmesi için öncelikle vakfedilmiş olan hayratın, ihmal edilmeksizin tamirlerinin yapılması istenmiştir. Görevli olanların bu hususta titiz davranmaları gerektiği üzerinde durulmuş, aksi hâlde azledilmiş sayılacakları belirtilmiştir. Ayrıca

³² VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 63.

³³ Vâkıf, vakfiyede; Allah'a, Melekler'e, Kitaplar'a, Peygamberler'e, Kader'e, Hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inananların bu vakfa zarar vermeyeceğini, geçerliliğine mani olmayacağını belirterek, sürekli ve verimli olması için çaba gösteren, vakfiyenin şartlarını titizlikle yerine getirenlerin mükâfatını, Allah'ın kat kat vereceğini ifade etmiştir. Bunun aksi davranana ve vakfın iptali için uğraşana da Allah'ın, onu hüsrana uğrayanlardan etmesi temennisinde bulunmuştur. Ayrıca şartlarını değiştirmeye çalışan, vakfı zarara sokacak bir düşüncede olan kimse için "Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun" diyerek, vakfın hizmetlerini devam ettirmesini sağlamaya çalışmıştır. Vakfın zarar görmesini engellemek amacıyla yaptırım olarak kullanılan bu yöntemin etkili olacağı düşünülmüş, bu uyarılara rağmen vakıfta herhangi bir değişiklik yapılırsa bunun vebalinin onu değiştirene ait olacağı vurgulanmıştır (VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 64). Ziya Kazıcı, (*Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2003, s. 52) vakıfların devamlılık esasını üzerine kurulduğu düşüncesinden hareketle, vakfiyelerde bu tür duaların bulunmasını normal karşılamak gerektiğini belirtmiştir. Hemen hemen bütün vakfiyelerin son bölümünde beddua kısmının olduğundan söz eden yazar, düşünen ve basiretli kimseler için bunun tüyler ürpertici bir mahiyet taşıdığını ifade etmiştir.

hayratın bakımı konusunda ihmalkâr davranmaları hâlinde Allah'ın gazabına uğramaları yönünde beddua edilmiştir. Gelir getiren yerlerin kârlarının artması ve bol mahsul alınması için çaba sarf edilmesi istenmiştir. Elde edilen gelirin, tüm giderlerin karşılanmasından sonra artması hâlinde sağlam bir şekilde korunması, zayi edilmemesi için özen gösterilmesi, eğer uygun bir akar bulunursa satın alınarak vakfedilmesi şart koşulmuştur. Yeni bir mülk satın alınmaması durumunda, paranın bir başkasına verilmemesi, israf edilmeksizin tamirat işlerinde kullanmak üzere saklanması, gerektiğinde bu maksatla harcanması tenbih edilmiştir. Tamiri gereken yerlerin çok olması ve gelirin bu masrafları karşılayamaması durumunda, biri diğerinden üstün tutulmaksızın her bina için eşit pay ayrılması vurgulanmıştır. Hayrattan herhangi birinin zamanla tehlikeye maruz kalması söz konusu olduğunda hem tamir hem de binanın aslını korumak için vakıf gelirinin yetersiz olması hâlinde öncelikle aslının korunması gerektiği belirtilmiştir. Binaların tamamen yıkılması durumunda ise bu birkaç kez dahi olsa bile imkân çerçevesinde aslına uygun şekilde yeniden inşa edilmesi istenmiştir.³⁴

Vakfın idaresi, yaşadığı sürece müteveli olarak vâkıfın kendisine yani Sofu Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Paşanın, vakfiyede herhangi bir değişiklik yapma, dilediği gibi artırma ve azaltma hakkı saklı tutulmuştur. Hem İstanbul'daki hem de Sofya'daki hayrat ile pek çok mülkün yönetimi oldukça kapsamlı bir iş olduğundan bu konuda kendisine yardımcı olmak üzere iki kişi görevlendirilmiştir. Vakfiyeye göre, dürüst ve iyi kimselerden olmak kaydıyla kölelerinden iki tanesi müteveli sıfatıyla çalışacaklar, vakfın mallarını korumak ve gelirlerini artırmak konusunda gereken özeni göstereceklerdir. Bunlardan birisi İstanbul'daki vakıf ile ilgilenecek, diğeri de Sofya'daki külliyyeden ve bu külliyyeye gelir sağlayan akarattan sorumlu olacaktır. Tevliyet görevi bu kölelerden sonra onların bu işi yapabilecek özellikte olan çocuklarına geçecek, bu şekilde kölelerin soyu tükeninceye kadar bu görev üzerlerinde kalacaktır. Kölelerin soylarının tükenmesi hâlinde, vakfın idaresi konusunda gereken titizliği gösterebilecek olan iki kişi, müteveli olarak görevlendirilecektir. İstanbul'daki vakfa müteveli

³⁴ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 60-61.

olana günlük 10 dirhem³⁵, Sofya'daki vakıf için çalışacak mütevellie ise günlük 30 dirhem ödenecektir.

İstanbul ile Sofya'daki vakfın gelir ve giderlerinin kaydını tutmak için de kâtip olarak iki kişi hizmet verecektir. Bu görevliler, her biri sorumlu oldukları bölgenin mütevellisi ile birlikte her yıl için sene başından itibaren gelir ve giderleri, ciltli defterlere yazarak hesaplarını yapacaklar ve muhasebe kayıtlarını tutacaklardır. Bu hizmetlerine karşılık İstanbul'daki evkaftan sorumlu olana her gün için 4 dirhem, Sofya'daki hayrat ile ilgili kayıtları tutan kâtime ise günlük 7 dirhem ödenecektir. Kâtipler tarafından hazırlanan defterler, Rumeli defterdarına teslim edilecek, gereken kontroller yapıldıktan sonra diğer yetkili kimselerin onayına sunulacaktır. Hesaplarda bir sorun olduğu tespit edilirse, tevliyet ve kitâbet görevi, güvenilir ve dürüst kimselere verilecektir.³⁶

Vakfın yönetici kadrosu³⁷ arasında sayılabilecek, bir başka görevli de câbidir. Pek çok vakıfta bir veya birkaç câbi çalışırken, Sofu Mehmed Paşa vakfında 7 kişi câbi olarak görevlendirilmiştir. Genel itibariyle vakıf gelirlerinin toplanmasından sorumlu olan bu görevlilerin³⁸ görev alanları, akarın buldukları yerlere göre farklılık göstermektedir. Güvenilir kimselerden

³⁵ Yunanlıların drahmi'sine dayanan dirhem, önce Farsça'ya, daha sonra da Arapça'ya geçmiştir. İran parası olarak kullanılmış olan dirhem, İslam devletlerinde gümüş sik-kelerin adı olmuştur. Şer'î dirhem 2,97 gr. ağırlığında olup, bunun daha hafif veya ağır olanları vardır. Osmanlı Devleti'nde, şer'î dirhem ağırlığı esas alınmamıştır. Gümüş para birimi için dirhem yerine akçe sözcüğü kullanılmıştır. Türkçe olarak düzenlenen belgelerde, gümüş para birimi, akçe olarak ifade edilmiştir. Arapça yazılmış hukuki belgelerde gümüş para anlamında dirhem kullanılmıştır. Ancak şer'î dirhem anlamı çıkarılmaması için genellikle "günün geçerli parasıyla...kadar gümüş dirhem" anlamına gelen "dirhemen fiddiyyen râicen fi'l-vakt" ifadesi eklenmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Akçe", *TDVİA*, İstanbul 1989, II, 224-227; Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *TDVİA*, İstanbul 1994, IX, 368-371'e bakılabilir. Sofu Mehmed Paşa vakfiyesinde, dirhemın rayiç değeri ifade edilmemiş, sadece miktar belirtildikten sonra "Osmanlı dirhemi" denilmiştir. Vakfa ait muhasebe kayıtları ile tespit edilebilen arşiv belgeleri incelendiğinde, vakıf çalışanlarına akçe olarak ödenen ücretlerin, vakfiyede dirhem cinsinden öngörülen ücretlerle aynı olduğu görülmüş, bir dirhemın bir akçeyi ifade ettiği saptanmıştır.

³⁶ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 61.

³⁷ Sofu Mehmed Paşa Vakfı'nın yöneticileri ile alacakları ücretleri gösteren tablo için Ek 1'e bakınız.

³⁸ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s. 39; A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 9; M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, 56.

ve yazmasını bilenlerden olması istenen câbilerden biri, Sofya'daki vakfedilmiş akarâtın gelirini toplayacak, gerektiğinde tamirleriyle ilgilenecek, varsa diğer sorunlarını giderecektir. Bu hizmetine karşılık günde 5 dirhem alacaktır. Bir diğeri, Drama'daki Göl Çiftliği ve Zihne'deki 8 değirmen ile ilgilenecek, buraların gelirini toplayacaktır. Kendisine her gün 5 dirhem ödenecektir. Bu câbiye dürüst, dikkatli bir kâtip yardımcı olacak, geliri kaydederek, muhasebesini yapacak bu görevliye günlük 2 dirhem verilecektir. Selanik'teki gelir kaynakları ile ilgilenecek, gelirlerini toplayacak bir başka câbi, her gün için 4 dirhem alacaktır. Dördüncü câbi, Dimetoka'daki Kazancı ve Kozluca gelirlerinden sorumlu olacak ve kendisine günlük 3 dirhem ödenecektir. Bir başkası Niğbolu'daki Dolna Disiviniçe adlı köyün câbisi olacak ve bu hizmetine karşılık günde 3 dirhem verilecektir. Köstendil'deki kabban ve dükkânlar ile Kratovo'daki değirmenlerden, başka biri sorumlu olacak, o da günlük 3 dirhem alacaktır. Son câbi de İstanbul'daki evlerden odalardan, fırından, Galata'daki odalardan, Köstemerli Köyü'ndeki hamamdan, değirmenlerden ve Istranca'daki meradan elde edilecek geliri toplayacaktır. Diğer câbiler gibi bu câbi de topladığı geliri, her ayın başında eksiksiz olarak sorumlu olduğu müteveliye teslim edecek ve günlük olarak bu hizmeti için 6 dirhem verilecektir. Kendisine yardımcı olmak üzere bir kâtip görevlendirilecek ve günde 2 dirhem ödenecektir. İstanbul, Galata ve Köstemerli'ye ait olan gelir, İstanbul'daki cami ve medrese için kullanılacaktır.³⁹

Küllîye Görevlileri: Vakfiyede, vakıf kuruluşlarında görevlendirilecek kimseler ile yapmakla yükümlü oldukları işler ve alacakları ücretler de uzun uzun anlatılmıştır.⁴⁰ Sofya'daki medresede faziletli, olgun ve görevini layıkıyla yapmaya muktedir, akli ve nakli ilimlerde mahir biri müderris olarak görevlendirilecek ve tatiller dışında bu hizmetine karşılık kendisine günlük 50 dirhem verilecektir.⁴¹ Medresede derslere devam eden, araştırma ve incelemeye istekli olan, kötü davranışlardan kaçınan güzel

³⁹ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 63. İstanbul'daki hayrat için vakfedilmiş menkul ve gayrimenkul, vakfiyenin 53-55. sayfaları arasında ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

⁴⁰ Sofya'daki küllîye görevlilerini ve bu hizmetlerine karşılık kendilerine ödenecek ücretleri gösteren tablo için Ek II'ye bakınız.

⁴¹ Medresenin tespit edilebilen müderrisleri hakkındaki bilgi için bkz. A. Özcan, *a.g.m.*, s. 274-275.

ahlak sahibi 15 öğrencinin her birine günde 2 dirhem ödenecektir. Ayrıca her sabah namazından önce kapıyı açıp, yatsı namazından sonra kapatan bir kapıcı, medresede görev yapacak ve kendisine günlük 2 dirhem verilecektir. Medresenin temizlik işlerinden sorumlu olacak, işini önemseyip, ihmalkâr davranmayacak, medresenin avlusu ile tuvaletlerini temiz tutarak, su kaplarını dolduracak bir temizlikçi de günlük 2 dirhem alacaktır.⁴²

Camide, güzel sesi olan, konuşması düzgün, alim ve işine hakim dürüst biri hatip olarak görev yapacak, Cuma ve bayram günlerinde hutbe okuyacak, bu hizmetine karşılık kendisine her Cuma 5 dirhem ödenecektir. Camide imam olarak görev yapacak şahsa da günlük 7 dirhem verilecek, bu kimsenin dürüst, dindar, takva sahibi olanlar arasından tayin edilmesine özen gösterilecektir. Bu şahıs, Kur'an'ı tecvidle okumaya muktedir olacak ve imamet görevini istekli bir şekilde sürdürecektir. Camide iki kişi de müezzin olarak nöbetle görev yapacak, bunların dindar, makamları bilen, görevine düşkün kimselerden olmasına dikkat edilecek ve her birine günde 4 dirhem ödenecektir. Bu müezzinlerden başka güzel sesli iki müezzin daha görevlendirilecek, bunlar ezan okuyarak, diğer müezzinlere yardımcı olacaklar, Cuma günleri müezzin mahfilinde⁴³ bazı ayetleri okumada onlara katılacaklar ve günlük birer dirhem alacaklardır. Cuma günleri 6 hafızdan oluşan bir grup da müezzin mahfilinde bir araya gelerek, ezberden cemaatin zevkle dinleyeceği birer aşır⁴⁴ okuyacaklar, ilim ve amelde ileride olan, onların reisi konumundaki hafız, önce başlayacak, sonunda da yine onun okumasıyla merasim tamamlanacaktır. Grubun reisine günlük 3 dirhem, diğer 5 kişiye ise birer dirhem verilecektir. Camide hizmet verecek bu görevlilerden başka, Cuma ve bayram günleri dışında her gün Kur'an okumak üzere biri caminin hatibi, diğeri de mahfil reisi olan toplam 10 kişi bulunacaktır. Cüzhan⁴⁵ denilen bu şahıslar sabah saatlerinde camide toplanarak, her biri birer cüz okuyacaklardır. Mihrabın önünde adaba uygun olarak

⁴² VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 61.

⁴³ Büyük camilerde etrafı parmaklıkla çevrilmiş ve yerden biraz yüksek yapılmış olan hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış bölümün adıdır (M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, II, 382).

⁴⁴ Kur'an'dan seçtiği on ayeti okumakla görevli dua okuyucudur (Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstihlaları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1983, XVII, 56).

⁴⁵ Kur'an'ın otuz bölümünden birini okumakla vazifeli dua okuyucudur (B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 56; A. H. Berki, *a.g.e.*, s. 10).

oturacaklar, Kur'an'ı yüzünden tecvide uyarak, acele etmeden, dil sürçmelerine meydan vermeden dikkatli bir şekilde okuyacaklar ve böylece üç günde bir hatim yapacaklardır. Hatmin sonunda adet olduğu üzere, İhlâs, Felak ve Nâs ile Fâtîha surelerini, Bakara Suresi'nin ilk kısmını okuyarak, her gün iki cüzün sevabını Hz. Peygamber'in ruhuna, ailesi ve ashâbına, bir cüzün sevabını Kanuni Sultan Süleyman'ın ruhuna, diğer kalan cüzlerin sevabını da vâkıfın ruhuna hediye edeceklerdir. Bu görevi yerine getirecek 10 kişinin her birine günlük olarak 2 dirhem ödenecektir. Yine dürüst kimselerden 10 kişilik bir grup, öğle üzeri bir araya gelerek Hz. Peygamber'e 1000 kere sesli veya sessiz olarak salât ve selam getirecekler, bu hizmetleri için birer dirhem alacaklardır. Öğle namazından sonra güzel sesli bir hafız Kur'an'ın yüzünden, acele etmeden, tecvide uyarak bir aşir okuyacak ve kendisine 1 dirhem verilecektir.

Camide hizmet verecek görevlilerin, vakfiyede belirtildiği şekilde vazifelerini yapıp yapmadıklarını kontrol eden, onları denetleyen biri daha olacaktır. Bu şahıs, çalışanlarla ilgili bilgileri bir deftere kaydedecek, hizmetinde kusur etmeyenlere ücretlerini ödeyecek, görevini ihmal edenler ile mazeretsiz yerine getirmeyenlerin ödemelerini yapmayacak ve bu uygulamalarında dürüstlükten ayrılmayacaktır. Ayrıca Cuma günleri okunan Kur'an'dan sonra Hz. Peygamber'e salât ve selam getirip, okunan Kur'an'ı Hz. Peygamber'e, ailesine ve ashâbının ruhlarına, Osmanoğulları'nın geçmişlerine hediye edecek, devletin devamı ve bekası için dua edecektir. Sonra diğer bütün Müslümanları da duasına dahil edecek ve Fatiha Suresi'ni okuyarak bitirecektir. Bir çeşit duacı olarak görev yapacak olan bu şahıs, cüzhanlara cüzleri dağıtıp, okunduktan sonra toplama işini de yapacaktır. Tüm bu hizmetlerine karşı günde 2 dirhem alacaktır.⁴⁶

Bunların dışında, dindar, güzel ahlak sahibi, temiz, dürüst, görevini layıkıyla yapacak iki kayyım⁴⁷, sergileri serme ve nöbetleşe olarak kapıları açıp, kapatma işinden sorumlu olacaklardır. Kendilerine bu hizmetleri için her gün 2 dirhem ödenecektir. Yine iyi ahlak sahibi, aydınlatma işini bilen, kandillerin temizliğini yaparak, vaktinde yakıp söndürecek olan iki hizmetli de külliyedeki görevliler arasında yer alacak ve her birine günlük 2

⁴⁶ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 61-62.

⁴⁷ Vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek ve benzeri işleri yürütmekle görevlendirilmiş kişilere verilen genel addır (B. Yedişildiz, *a.g.m.*, s. 57; A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 31).

dirhem verilecektir. Külliye'deki görevlilerden bir diğeri de nazır olacak, dindar, dürüst, gayretli ve gözü açık biri bu göreve getirilecektir. Külliye'nin her türlü işini hakkıyla yerine getirip, gözetebilecek nitelikte olması belirtilen bu şahsa, her gün için 5 dirhem ödenecektir.

Tabhanede (misafirhanede) konaklayacak olanlarla ilgilenen bir görevli de bulunacak, bu hizmeti yerine getirecek olan şahıs, temiz yüzlü, tatlı dilli, ince kalpli, şefkatli, hoş sohbet ve misafirperver olacaktır. Konukların sosyal statülerine uygun şekilde davranarak, büyük ve küçüğün durumunu gözetecek olan şeyh olarak da adlandırılan bu şahıs, görevine karşılık günlük 5 dirhem alacaktır. Külliye'ye girip çıkan her türlü erzak ile eşyayı, doğru bir şekilde ve ayrıntılı olarak defterlere kaydeden, istenildiğinde hesabını verebilecek olan, hileden uzak, dindar, dürüst bir kâtip de hizmet verenler arasında olacaktır. Kendisine her gün için 3 dirhem verilecektir.

Satın alma işinden sorumlu olacak bir vekil-harc, külliye'deki görevlilerden biri olarak görev yapacak, bu hizmeti için günde 5 dirhem alacaktır. İhtiyaç duyulan erzağın en iyisini en uygun fiyatla, müteveli ile şeyhin bilgisi dahilinde satın alacak, bu işlemi gerçekleştirirken hem külliye'yi hem de satıcıları zarara sokmayacaktır. Dindar, dürüst, güvenilir olması istenen bu şahsın, zeki, gözü açık ve tecrübeli olması gerektiği de vakfiyede özellikle vurgulanmıştır. Yine güzel ahlak sahibi, güvenilir bir kilerci, görevliler arasında olacak, günlük 4 dirhem alacak olan bu kişi, kilere giren her şeyi dikkatle koruyup gözetecektir. Mutfağa lazım olacak malzemeyi, gerektiği kadar vermeye özen gösterecektir. Ekmek ve et ile ilgili olarak vakfiyede belirtilen şartların yerine getirilip getirilmediğini kontrol ederek, bu konudaki kurallara göre dağıtımını sağlayan iki kişi de külliye'de görevli olacaktır. Kötü davranışlardan uzak, sağlam inançlı ve güvenilir olmaları istenen bu görevlilerden her birine günde 2 dirhem verilecektir.

Tabhanede, her sabah ve akşam yatılıp kalkılan yerlerin sergilerini (yataklarını) sererek, lambalarını yakma işiyle de ilgilenen iki görevli çalışacaktır. Konuklara güler yüz ve tatlı dille davranmaları, izzet ve ikramda kusur etmemeleri gereken bu hizmetliler, dürüst ve işlerine bağlı olacaklar, her biri günlük 1,5 dirhem alacaklardır.⁴⁸ Misafir olarak külliye'ye gelenlerin hayvanlarıyla ilgilenen bir görevli de külliye'de hizmet vere-

⁴⁸ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 62.

cektir. Ahır kapıcısı denilen bu şahıs, konukların atlarının çalınmaması ve birbirine karışmaması için özen gösterecek, ahırın temizliğinden de sorumlu olacaktır. Bu hizmeti için kendisine günde 1,5 dirhem ödenecektir. Konuklara yemek pişirmek için işinin ehli iki aşçı çalıştırılacaktır. Temiz, dürüst olmaları gerektiği belirtilen aşçılar, yemeğin lezzetli olması için çaba gösterecekler ve bu hizmetlerine karşılık günlük dörder dirhem alacaklardır.

Mutfakta aşçılara yardımcı olacak başka görevliler de olacaktır. Bunların başında aşçı yardımcısı olarak çalışacak görevli gelir. Bu kişinin öğrenmeye kabiliyeti olacak, yemek yapmak için kilerden getirilmesi gereken malzemeyi getirecek, ocağı yakacak ve bunun gibi mutfakta aşçıların işini kolaylaştıracak her türlü işi yapacaktır. Kendisine günlük 1 dirhem verilecektir. Mutfaktaki yardımcı elemanlardan bir diğeri bulaşıkçıdır. Çalışkan olması gerektiği belirtilen bu şahıs, kirli kapları yıkayacak, kullanıma hazır hâle getirecek ve bu hizmeti için kendisine her gün 2 dirhem verilecektir. Ayrıca, dürüst ve temiz biri, mutfaktaki un ihtiyacını karşılayacak, her gün kendisine 1,5 dirhem ödenecektir. Yine dürüst, dindar, işinin ehli olan iki ekmekçi görevlendirilecek, nöbetleşe çalışacak olan ekmekçilerin her birine günde 4 dirhem verilecektir. Ekmekçilere ekmek yapımında yardımcı olmak üzere bir kişi daha görevlendirilecek, bu hizmeti için günlük 1 dirhem alacaktır. Mutfaktan sorumlu olacak dürüst biri, mutfak kapıcısı olarak görevlendirilecek ve kendisine günlük 1 dirhem verilecektir. Kuvvetli ve sağlam yapılı olan bir kimse hem mutfak hem de fırın için gerekli odunu hazır hâle getirecek, bunları kullanılacakları yerlere kadar taşıyacak ve kendisine bu hizmetine karşılık her gün için 1,5 dirhem ödenecektir.

Bunların dışında vakfedilmiş olan han için dürüst, çalışkan bir kapıcı görevlendirilecek, bu şahıs hanın temizliğinden ve korunmasından sorumlu olacaktır. Kendisine her gün 1 dirhem verilecektir. Külliye tamiri gereken yerleri onarmak için bu işlerden anlayan biri tamirci olarak bulunacak ve bu hizmeti için günde 3 dirhem alacaktır.⁴⁹

Külliye hizmetlerini aksatmadan devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyulan görevli kadrosu ile görevleri bu şekilde belirlenmiş ve her görevlinin, kişisel olarak olumlu özellikler taşıması gerektiği özellikle vurgulan-

⁴⁹ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 62-63.

mıştır. Toplam 60 kişinin hizmet vereceği külliyyede ve handa, her görevlinin sorumlu olduğu işi titizlikle yerine getirmesi şart olarak ileri sürülmüştür. Müderris, hatip, imam, cüzhanlar, tesbih çekenler, aşir okuyanlar dışındaki hizmetliler ile vakfın gelirinden yararlananların, görevlerinden azilleri ve yerlerine başkalarının tayin edilmesi, oradaki kadının bilgisi dahilinde olmak kaydıyla, külliyenin mütevellisine bırakılmıştır. Ancak vakfiyede, hem İstanbul'daki hem de Sofya'daki vakfın mütevellisi olanlara, bu işi yaparken keyfi davranmamaları ve bu yetkilerini kötüye kullanmamaları tenbih edilmiştir. Mütevellilere, görevini ihmal eden olursa, önce uyarılmaları ve nasihatta bulunmaları tavsiye edilmiş, durumda bir düzelme olmaması hâlinde, daha sert bir üslupla uyarıda bulunmaları önerilmiştir. Buna rağmen görevlinin işini aksatmaya devam etmesi durumunda yani üçüncü defada, mütevellilerin azletme yetkisini kullanabilecekleri ve ancak bu şekilde yeni birini atayabilecekleri bildirilmiştir. Vakıf görevlilerinden herhangi birinin ciddi bir suç işlemesi, hıyanette bulunması, yalancı şahitlik veya herkesçe kötü sayılan bir ahlaksızlık yapması durumunda ise mütevellilere hemen azletme yetkisi verilmiştir. Mütevelliden, azledilen görevlinin yerine atanacak olan şahsın, dürüst ve güvenilir kimselerden olmasına dikkat etmesi istenmiştir. Ayrıca mütevelliyeye, vâkıfın çocukları ile onun soyundan gelenlerin veya köleleriyle onların çocuklarının, imamet, hitabet, müderrislik görevlerini veya diğer görevlerden herhangi birini talep etmeleri hâlinde, işin ehli ve liyakatlı olmaları koşuluyla, mutlaka ataması tenbih edilmiştir.⁵⁰

İmarette Verilecek Hizmetlerle İlgili Şartlar ve Yapılacak Masraflar: Vâkıf, külliyyede hizmet veren görevlilere, medrese öğrencilerine ve konuklara ikram edilecek yemek için kullanılacak malzeme, yemeğin hazırlanması, pişirilmesi ve hatta sunumu ile ilgili şartlar da ileri sürmüştür. Bu işin layıkıyla yapılabilmesi için ayrı ayrı taleplerde bulunmuştur. Örneğin; kullanılacak pirincin yabancı maddelerden arındırılmasını, dikkatli bir şekilde ayıklanmasını ve son derece temiz olmasını istemiştir. Yemeğin misafirlerin ayağına kadar götürülerek ikram edilmesini belirtmiştir. Yemek yapımında kullanılacak etten sorumlu olan görevlinin, herhangi bir şaibeye meydan vermemek için eti tartarak alıp, yine tartarak teslim etmesini istemiştir. Bu gibi uyarıların yanında pişirile-

⁵⁰ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 63.

cek olan yemeğin miktarı ve cinsi hakkında da ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir. Yemeğin, fazla ya da eksik olmadan, vakfiyede bu konuda istenenlerde bir değişiklik yapılmadan, tüm çalışanlara, konuklara, havas ve avama sunulması belirtilmiştir. Pişirilecek olan yemek ve kullanılacak malzeme hakkında verilen detaylı bilgiler şunlardır:⁵¹

İmarette, öğlen vaktinden önce ve ikindiden sonra olmak üzere günde iki kez yemek pişirilecektir. Ramazan ayında sadece akşamları, diğer zamanlarda ise sabah ve akşam kullanılmak üzere her gün 50 vukiyye et pişirilecek, her vukiyye et 5 parçaya ayrılacak, bu parçalardan her birinin ağırlığı eksik ya da fazla olmaksızın 80 dirhem⁵² olacaktır.⁵³ Ekmek yapmak için her gün 6 kile⁵⁴ un ayrılacak, her kileden 80 somun yapılacaktır. Her somunun ağırlığı ise 100 dirhem olacaktır.⁵⁵ Vakıf çalışanları, konaklayan misafirler ve fakirler için her gün sabahları 2 kile pirinç, 3 vukiyye un, akşam için de piyasada olanların en iyisinden 2 kile buğday kullanılacaktır. Ancak Cuma ve aşure günlerinde, ayrıca Mevlüt, Regaib ve Berat kandillerinde, yine bayram günleri ve Ramazan gecelerinde ince un kullanılacaktır. Sürekli olarak dane denilen yemek ile birlikte zerde, bakşi veya zirbaçtan sırasıyla biri yapılacak ve böylece biri dane olmak üzere, iki çeşit yemek, yeryüzünde hayat devam ettiği sürece daima pişirilerek, sunulacaktır. Dane

⁵¹ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 63-64.

⁵² Dirhem, gümüş para birimi olarak kullanıldığı gibi bir ağırlık ölçüsünü de ifade eder. Kıyye veya okkanın 1/400'i olan dirhem gram cinsinden değeri bölge ve zamana göre değişiklik göstermiştir. Bir dirhem karşılığı olarak, 3,086 gr. ile 3,207 gr. arasında değişen farklı değerler kullanılmıştır. Ağırlık ölçüsü olarak gram kullanılmaya başlamadan önce İstanbul'da bir dirhem 3,207 gr. olarak kabul görmüştür (M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, 454; W. Hinz, *a.g.e.*, s. 6; Şinasi Acar, "Arşından Metreye, Dirhemden Grama", *Eskişehir Ticaret Odası Dergisi*, Sayı 109 [Mart-Nisan 2008], s. 68-70).

⁵³ Bir vukiyye 400 dirhem olduğuna göre 1/5 parça 80 dirheme eşittir. 80 dirhem gram karşılığı da İstanbul dirhemi (3,207 gr.) esas alınarak hesaplandığında 256,56 gr.dır. Bu bir parça etin gram cinsinden ağırlığıdır.

⁵⁴ Hububat ölçüğü olan kile'nin değeri, yer ve zamana göre farklılık göstermiştir. Standart bir değeri olmamakla birlikte bir İstanbul kile'si, zahirenin cinsine göre 18-20 okka, ortalama 25 kg. olarak kabul görmüştür (M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, II, 281).

⁵⁵ Bir kile 20 okkadan muamele gördüğünde, bir okka 400 dirhem hesabıyla 20 okka, 8000 dirhem demektir. Her kileden yani 8000 dirhemden 80 ekmek hazırlanacağına göre bir ekmeğin ağırlığı 100 dirhem'e eşittir. 100 dirhem gram karşılığı da İstanbul dirhemi (3,207 gr.) üzerinden hesaplandığında 320,7 gr.dır. Bu bir ekmeğin gram cinsinden ağırlığıdır.

için her defasında 5 kile pirinç, 15 vukiyye saf yağ, 1 vukiyye nohut kullanılacaktır. Zerde denilen yemek için her zaman 15 vukiyye bal, 2 kile pirinç, 3 vukiyye saf yağ ve 10 dirhem iyi zaferan (safran) kullanılacaktır. Bakşi pişirmek için de yine her defasında 1 kile pirinç, 20 vukiyye kuru siyah üzüm, 4 vukiyye kuru kırmızı üzüm, 2 vukiyye erik, 1 vukiyye kayısı, 4 vukiyye incir, 1 vukiyye ekşi cinsinden pestil kullanılacaktır. Zirbaç için ise her pişirişte 12 vukiyye bal, 3 vukiyye badem, 6 vukiyye nişasta, 4 vukiyye kuru kırmızı üzüm, 2 vukiyye kayısı, 4 vukiyye erik ve 10 dirhem ağırlığında zaferan kullanılacaktır.

Kalıcı olmayan, gelip geçen konuklara, aynı tür olmakla birlikte miktarları farklı olan yemekler hazırlanacaktır. Dane için 1,5 kile pirinç, 4,5 vukiyye yağ kullanılacak veya kişi başına 50 dirhem pirinç ve 19 dirhem yağ kullanılacak şekilde, konuk sayısına göre hesaplanarak pişirilecektir. Zerde yemeği için her defasında 1 kile pirinç, 7,5 vukiyye bal, 2 vukiyye yağ ve 5 dirhem zaferan kullanılacaktır. Bakşi hazırlamak için 0,5 kile pirinç, 10 vukiyye kuru siyah üzüm, 2 vukiyye kuru kırmızı üzüm, 1 vukiyye erik, 1 vukiyye kayısı, 2 vukiyye incir, 1 vukiyye ekşi pestil kullanılacaktır. Zirbaç için ise her seferinde 6 vukiyye bal, 1 vukiyye badem, 2 vukiyye nişasta, 2 vukiyye kuru kırmızı üzüm, 1 vukiyye kayısı, 2 vukiyye erik ve 3 dirhem zaferan kullanılacaktır. Yine kalıcı olmayan bu yolculara da dane yemeği diğer üç yemekten biri ile beraber pişirilecek, her sofrada 4 kişi oturacak şekilde, 24 sofraya hâlinde misafirlere ikram edilecektir. Yemek sırasında sofralara, her gün için toplam 1,5 vukiyye soğan konulacak ve her yıl toplam olarak 4 müd⁵⁶ temiz tuz sarf olunacaktır. Yine bu yemeklerin lezzetli olması için sofralarda yeşillik, koruk ve biber de bulundurulacak, yıllık 1100 Osmanlı dirhemi bunların satın alınmasına harcanacaktır. Ayrıca 1440 Osmanlı dirhemi tutarında, peynir, bal ve ekşi ihtiyacını karşılayacak ürünler temin edilecektir.

Hem yemeklerin pişirilmesinde hem de fırında ekmek yapımında kullanılmak üzere yıllık 4000 Osmanlı dirhemi tutarında odun kullanılacaktır. Yemek pişirmek için kullanılacak olan kaplar ve kazanların kalay-

⁵⁶ Değeri yerine göre değişen ağırlık ölçülerinden biridir. Örneğin, Kütahya müd'ü 20, Diyarbakır müd'ü 16, Siverek müd'ü ise 8 İstanbul kile'sine eşdeğer sayılmıştır. 1474 yılına ait "Mutfak Ambarı Günlüğü"nde bir müd'ün 20 kile'den işlem gördüğü tespit edilmiştir (M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, II, 597; W. Hinz, *a.g.e.*, s. 58).

lanmasına her yıl 400 dirhem, gerekli tamirat için de yıllık 31 dirhem ayrılacaktır. Misafirlerin yastık ve sergi ihtiyaçları için günlük 1 dirhemden olmak üzere yıllık 360 dirhem harcanacaktır. Camiye her ne zaman ihtiyaç olursa hasır alınacak ve masrafa yazılacaktır. Caminin aydınlatılması için Ramazan ayı dışında her ay 10 vukiyye, Ramazan'da ise 40 vukiyye saf yağ kullanılacaktır. Ramazan ayında ayrıca minarede kandil yakılması için 120 vukiyye yağ verilecektir. Mutfak ve ekmek fırını aydınlatmak için her ay 5 dirhemlik mum alınacaktır. Misafirlerin kaldığı her oda için her gece bir mum verilecektir. Her sabah ve akşam külliyedeki tüm çalışanlara ve medrese öğrencilerinin her birine 2 somun ekmek, bir parça et ve yemek verilecektir. Artması hâlinde fakirlere dağıtılacaktır.

Vakfa İlave Edilen Menkul ve Gayrimenkuller: 1563 yılının Mart ayı ortalarında, Sofu Mehmed Paşa'nın çocukları tarafından vakfa ilave olarak bağışlanan menkul ve gayrimenkuller şunlardır:⁵⁷ 2000 dinar⁵⁸ ve 134.782 dirhem; Sofya'da, Sofu Mehmed Paşa Camii'nin yanında olan karşılıklı iki sıra hâlinde bulunan 32 adet dükkân; Sofya'da hamam; Sofya'da hamamın yanında olan boş bir arsa ile bir ekmek fırını; yine hamamın bitişiğinde olan bir oda ile beraber bir nalıncı dükkânı; Sofya'da bir avlu içinde ahır da olan haşış (kuru ot) dükkânı; camide hatip olarak görev yapan şahsın faydalanması için vakfedilmiş olan 8 cerib⁵⁹ büyüklüğünde arsa; Vırajna Köyü'nde bir ev; 6559 miskal⁶⁰ ağırlığında 82 parça Üsküf altını; 544 miskal ağırlığında 3 parça altın zincir; 53.387 dirhem ağırlığında

⁵⁷ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 65.

⁵⁸ Bir Bizans parası olan dinar, Araplar tarafından altın paralar için kullanılmıştır. Bizans dinar'ına göre daha hafif olan, miskal de denilen İslam altın parası, ortalama 4.25 gr. idi. Osmanlılar, ilk altın paranın bastırıldığı II. Mehmet döneminden itibaren kullanılan altın sikkelere dinar adını vermemişlerdir. Ancak Arapça yazılmış hukuki metinlerde altın para anlamında dinar sözcüğü kullanılmıştır (Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2003, s. 61; H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, 2, s. 225; H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, 9, s. 371; M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, 451-452).

⁵⁹ Arazi ölçmede kullanılan birimdir. Standart bir değeri olmamakla birlikte dönüm olarak da ifade edilir (M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, I, 280-281).

⁶⁰ İslam ağırlık ölçüsünün temelini oluşturan miskal, Roma ve Bizans ölçüsü olan Solidus'tan gelmiştir. İslam toplumlarında kullanıldığı bölge ve zamana göre değişen farklı miskal ağırlıkları tespit edilmiştir. Genellikle orta büyüklükteki 100 arpa ağırlığı bir miskal yani ortalama 4.25 gr. olarak kabul edilmiştir (W. Hinz, *a.g.e.*, s.1; H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, 2, s. 225; H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, 9, s. 369; M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, II, 546).

gümüş kaplar; 8000 dirhem kıymetinde gümüş işlemeli 3 kemer; bir kısmının kabzaları altın, bir kısmının da gümüş işlemeli olan 7 adet kılıç; altın saplı bir bıçak; 7 adet Bedahşan yakutu.

Bunlardan başka İstanbul'da da oradaki vakıf için kullanılmak üzere bir mahzen bağışlayan vâkıf, taşınır ve taşınmaz tüm malların, yaşadığı sürece kendi tasarrufunda olacağını şart olarak ileri sürmüştür, bunların kendisinden sonra satılarak diğer vakıf gelirlerine eklenmesini istemiştir. Ancak bir süre sonra Üsküf altınlarını, gümüş kapları, kılıçları, bıçağı ve yakut taşlarını, 120.329 dirhem karşılığında satmış ve bu parayı diğer vakıf gelirleri arasına ilave etmiştir. Her gün birer cüz okumak üzere 11 kişilik cüzhan grubu oluşturulmasını şart koşan vâkıf, kendilerine bu hizmetleri için günlük 2 dirhem verilmesini belirtmiştir.⁶¹

Vakfın İşletilmesine Yönelik Verilerin Değerlendirilmesi: Tüm diğer vakıflar gibi Allah'ın rızasını kazanmak ve toplum yararına hizmette bulunmak amacıyla kurulmuş olan Sofu Mehmed Paşa Vakfı şartlarının, uygulanmasına yönelik tespit edilebilen ilk bilgiler, 1 Şaban 1025 (14 Ağustos 1616) ile 30 Receb 1026 (3 Ağustos 1617) tarihleri arasındaki hemen hemen bir yıllık dönemi kapsayan vakıf kayıtlarıdır. Sofya'daki vakfın bütün gelir ve giderlerinin detaylı bir dökümü yapılan bu vakıf muhasebe defterinde, menkul ve gayrimenkul vakıf mallarından elde edilen toplam gelirin 312.278 akçe olduğu belirtilmiştir. Vakfın, 283.050 akçe de nakit parası olduğu ifade edilmiştir. Yıllık toplam gelirin 29.605 akçesi, vakfın işletmeye verilmiş parasından bir yılda elde edilen miktardır. Geriye kalan 282.673 akçe ise vakfın bir yılda bütün akarâtтан gelen gelirdir.⁶² Vakfın aynı tarihler arasındaki giderleri, toplam 306.869 akçedir. 114.480 akçe tüm vakıf çalışanları için ödenen ücretlerdir.⁶³ 192.389 akçe de bir yılda yapılan bütün harcamaların toplamıdır.⁶⁴ Bu durumda vakfın, 5409 akçesinin arttığı görülmektedir.

⁶¹ VGMA, *Vakfiye-i Rumeli Defteri*, nr. 988, s. 65.

⁶² BOA, *MAD*, nr. 4945, s. 114. Söz konusu defterin 114 ve 115. sayfalarında vakfın gelirleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

⁶³ BOA, *MAD*, nr. 4945, s. 115. 1 Şaban 1025/14 Ağustos 1616 ile 30 Receb 1026/3 Ağustos 1617 tarihleri arasında vakıf çalışanlarına ödenen ücretleri gösteren tablo için Ek IV'e bakılabilir.

⁶⁴ BOA, *MAD*, nr. 4945, s. 117. Defterin 115 ile 121. sayfaları arasında vakfın giderleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

Bir yıl sonrasına ait 1 Şaban 1026 (4 Ağustos 1617) ile 30 Receb 1027 (23 Temmuz 1618) tarihlerini kapsayan aynı defterdeki vakıf kaydında ise vakfın yaklaşık bir yıl içindeki toplam gelirlerinin, 196.215 akçe olduğu ifade edilmiştir. Bu gelirlerin 166.610 akçesi tüm vakıf mülklerinden elde edilen miktar, 29.605 akçe ise vakfın, işletmeye verdiği paranın nemasıdır.⁶⁵ Bu döneme ait giderler 208.948 akçedir. Külliye'deki hizmetleri yerine getiren tüm görevlilere ödenen 114.840 akçe olup, kalan 94.108 akçe ise diğer tüm masraflar için harcanan miktardır.⁶⁶ Bu durumda vakfın giderlerinin, gelirlerinden 12.733 akçe daha fazla olduğu görülmektedir.

Sofu Mehmed Paşa Vakfı'na ait yine aynı defterde, 1 Şaban 1027 (24 Temmuz 1618) ile 29 Zilhicce 1028 (7 Aralık 1619) tarihleri arasında 540 gün üzerinden yapılan hesaplarda vakfın tüm gelirlerinin 286.282⁶⁷ akçe olduğu belirtilmiştir. Gelirlerin, 43.407 akçesi vakfın işletilmek üzere verilen parasından elde edilen nemasıdır. 242.775 akçe ise bütün vakıf mallarından gelen gelirlerdir.⁶⁸ Belirtilen döneme ait giderlerin toplamı da 275.637 akçedir. 170.460 akçe külliye'nin bütün çalışanlarına ödenen ücretler⁶⁹, 105.177 akçe ise vakfın tüm masrafları için kullanılan miktardır.⁷⁰ Vakfın bu döneme ait gelirleri 10.645 akçe daha fazladır. Vakfın 283.050 akçe olan nakit parası, 1617 ile 1619 yılları arasında da korunmuştur. Gelirleri bakımından oldukça iyi durumda olan Sofu Mehmed Paşa Vakfı, bahsedil-

⁶⁵ BOA, MAD, nr. 4945, s. 130. Vakıf muhasebe defterinin 130 ve 131. sayfalarında vakfın gelirleri ayrıntılı olarak verilmiştir.

⁶⁶ BOA, MAD, nr. 4945, s. 131, 134. Defterin 131 ile 138. sayfaları arasında vakfın giderleri ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.

⁶⁷ Muhasebe kayıtlarında bu şekilde verildiği hâlde vakfın belirtilen dönemdeki gelirlerinin toplamı 286.182 akçe'dir. Muhtemelen bir hesap hatası yapılmış veya yanlış yazılmıştır.

⁶⁸ BOA, MAD, nr. 4945, s. 146. Söz konusu defterin 146 ve 147. sayfalarında vakfın gelirleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Vakfın 1 Şaban 1025/14 Ağustos 1616 ile 29 Zilhicce 1028/7 Aralık 1619 tarihleri arasındaki gelirlerini gösteren tablo için Ek III'e bakılabilir.

⁶⁹ BOA, MAD, nr. 4945, s. 147. 1 Şaban 1027/24 Temmuz 1618 ile 29 Zilhicce 1028/7 Aralık 1619 tarihleri arasında vakıf çalışanlarına ödenen ücretler önceki iki yıla göre farklılık gösterdiği için bu döneme ait hizmetlileri ve aldıkları ücretleri içeren tablo için Ek V'e bakılabilir.

⁷⁰ BOA, MAD, nr. 4945, s. 149. Defterin 147 ile 154. sayfaları arasında vakfın giderleri detaylı bir şekilde verilmiştir.

len dönemde dinî, kültürel ve hayri hizmetlerini sürdürmede ciddi problemlerle karşılaşmamıştır.

1616-1619 yıllarına ait vakfın muhasebe kayıtlarında, vakfedilmiş olan bütün vakıf mallarından gelir sağlandığı görülmektedir. Vakıf köylerden elde edilen ürünlerin cinsi, miktarı, birim fiyatı ile toplam parasal değerleri ayrıntılı olarak kaydedilmiş, vakıf mallarını kimlerin tasarruf ettikleri, ne kadar ücret ödedikleri, iltizam yoluyla işletilen mallar ve gelirleri tek tek belirtilmiştir. Vakıf giderlerinin de detaylı birer dökümünün yapıldığı defterde, isimleriyle birlikte tüm çalışanlar, yaptıkları hizmetler ve aldıkları ücretler belirtilmiştir. Ayrıca külliyedeki bütün kurumlar için yapılan harcamalar, vakfa gelir sağlayan gayrimenkullerin ve vakıf eserlerin onarım giderleri ile imaretin masrafları kaydedilmiştir.⁷¹ Bu durum, vakfın kurulduğu tarihten itibaren üzerinden 68 yıl geçmiş olmasına rağmen vakfiyede belirtilen kuruluş amacına ve şartlara uygun olarak hizmetlerini sürdürdüğünü göstermektedir.

Yukarıda söz edilen vakıf kayıtları incelendiğinde, vakfın Sofya'daki gelir kaynaklarından biri olan büyük hanın odaları ile dükkânlarının iltizama verildiği ve bu yolla işletildiği tespit edilmiştir. Cedit han olarak adlandırılan Sofya'daki diğer han ise kira karşılığı Yahudiler tarafından kullanılmıştır. Selanik'teki vakıf malı olan odalar da kira ile Yahudiler'e verilmiştir. Sofya'daki bozahane ile sonradan vakfedilmiş olan hamam, iltizama verilerek işletilen yerler arasındadır. İltizam yoluyla işletilerek gelir elde edilen bir başka mülk ise Köstendil'in Ilıca Kazası'ndaki kabbandır. Kratovo'daki çiftlik bu dönemde boş kalmış, dolayısıyla ürün

⁷¹ Yaklaşık 3,5 yıllık dönemi içeren vakfın muhasebe kayıtlarında caminin aydınlatılması için bütçeden önemli bir pay ayrılmış ve bunun için mum, bal mumu, çeşitli yağlar, pamuk ve kandiller satın alınmıştır. İmaret mutfağı için buğday, sade yağ, tuz, nohut, üzüm, incir, bal, aşure malzemesi ve odun alınırken, her sene okutulan mevlid için de bal, kaba şeker, badem şekeri, limon, gül suyu, misk, buhûr vb. satın alınarak masraf hanesine yazılmıştır. Bütün onarım giderleri; nereye, ne kadar ve hangi tür malzeme kullanıldığı, kullanılan malzemenin fiyatı, satın alınan çeşitli hizmetler için ödenen ücretlerin ne kadar olduğu ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bütün bu veriler incelendiğinde, sayılan yiyecek maddelerinin, kullanılan araç gerecin, onarım için gerekli olan çeşitli ağaç türleriyle demir, kireç, kiremit, keçe, boya, cam, kurna gibi malzemenin fiyatlarını tespit etmek mümkündür. Ayrıca onarımı gerçekleştiren çeşitli meslek erbabının hizmetlerine karşılık ödenen ücretler ile nakliye ve hamaliye ücretleri hakkında da bilgi edinilebilir.

alınamamıştır. Yine buradaki değirmen de harap durumda olduğu ve onarılmadığı için gelir sağlanamamıştır.⁷² Sofu Mehmed Paşa Vakfı'nın kurulduğu dönemde vakfa ait kurumlar arasında olmamakla birlikte 1616-17 dönemini kapsayan muhasebe defterlerinde bir mescit ve bir türbe dikkat çekmektedir. Sonradan inşa edilerek vakfa dahil edilmiş olan mescit, Sofya'daki büyük han içinde yapılmıştır. Bir imam ile bir müezzinin bulunduğu mescitte, 1 Şaban 1026 (4 Ağustos 1617)'den itibaren bir de aşır okuyucu görevlendirilmiştir.⁷³ Külliye'deki yapılar arasında olan ve yine sonradan inşa edildiği anlaşılan türbenin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

Vakfın işleyişi ile ilgili zengin veriler sunan bu tarz muhasebe bilançolarından tespit edilebilen bir diğeri de XIX. yüzyıla aittir. Kurulduğu dönemde büyük bir işletme özelliği taşıyan Sofu Mehmed Paşa Vakfı'nın bu özelliğini devam ettirip ettiremediği konusunda net bilgi vermek zor görünmektedir. Çünkü 1619 yılından sonra XIX. yüzyılın ortalarına kadar vakfa ait başka muhasebe kaydına rastlanamamıştır. Ancak XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren çeşitli hizmetleri yerine getiren Sofu Mehmed Paşa Vakfı görevlilerinin ölmeleri hâlinde onların yerlerine atanacak olanlarla ilgili bilgileri içeren bazı kayıtlar tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda vakıf görevlilerinin kimlikleri ve hizmetlerine karşılık kendilerine ödenen ücretlere yer verilmiştir.⁷⁴ Nitekim bu bilgiler, 1849 yılına kadar vakfın bazı hiz-

⁷² BOA, MAD, nr. 4945, s. 114-115, 130-131, 146.

⁷³ BOA, MAD, nr. 4945, s. 116, 133, 149.

⁷⁴ Örneğin; Camide imam olan Abdülatif adındaki şahsa bu görevine karşılık günlük 7 akçe ödenmiş, aynı zamanda cüzhan olarak da hizmet eden bu görevliye, ayrıca 2 akçe yevmiye verilmiştir. Ölümünden sonra büyük oğlunun bu göreve getirildiği belirtilmiştir (27 Safer 1162/16 Şubat 1749, BOA, Cevdet Evkaf [C.EV], nr. 7984). Dramada'daki Göl Çiftliği denilen köye ait gelirleri toplamakla görevli olan ve kendisine günlük 5 akçe ödenen câbi Hüseyin'in ölmesi üzerine yerine görevi sürdüreceği çocuğu olmadığı için aynı ücretle Salih adındaki şahıs uygun görülmüştür (4 Rebiülahir 1165/20 Şubat 1752, BOA, C.EV, nr. 25954). Yine Plevne'ye bağlı Disiviniçe adlı köyün câbisi olan ve kendisine yevmiye olarak 3 akçe ödenen Ahmed oğlu Mustafa'nın ölümü üzerine, bu göreve büyük oğlu Ahmed getirilmiştir (27 Rebiülahir 1173/18 Aralık 1759, BOA, C.EV, nr. 761). Camide ser-mahfil olarak görev yapan Abdülfettah adındaki şahsın ölümü nedeniyle yerine, çocuğu olmadığı için Mehmed Emin adlı bir kimse uygun görülmüş ve kendisine, bu görevi sürdürenlere takdir edilmiş olan 3 akçe, günlük olarak ödenmiştir (28 Rebiülevvel 1210/12 Ekim 1795, BOA, C.EV, nr. 10927). Yine camide devirhan olan ve günlük 1 akçe alan

metlerini devam ettirdiğini ve bazı gelir kaynaklarını koruduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu veriler değerlendirildiğinde; Sofu Mehmed Paşa Camii'ndeki hizmetlerin sürdüğünü, medresenin bir eğitim kurumu olarak varlığını koruduğunu, Drama ile Plevne'deki köylerin vakfa gelir sağlamaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak imaret için aynı durum söz konusu değildir. İmaretin kuruluş amacına uygun olarak ne kadar hizmette bulunduğu ve ne zaman bu işlevini yitirdiği bilinmemekle birlikte, XIX. yüzyıl ortalarında binasının boş olduğu, bu nedenle de cephane binası olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. O sırada yaşanan Kırım Savaşı nedeniyle bölgeye asker sevki söz konusu olduğunda askeri mühimmata ihtiyaç duyulacağı düşünülmüş ve bu iş için Sofya'da başka uygun bir yer olmadığından kargir imaret binası cephanelik hâline getirilmiştir.⁷⁵ İçine çok miktarda barut ve mühimmat konulan binanın yakınındaki fırın da bundan dolayı 1269 (1852-53) yılından itibaren kullanılmaz olmuştur.

Dönemin maliye nazırı tarafından Meclis-i Vâlâ'ya, fırını işleten Said Ağa'nın zararını karşılamak için aylık 30 kuruştan hesap edilerek Sofya mal sandığından ödeme yapılması ve fırın artık işletilemeyeceğinden miri için satın alınarak yıkılması, enkazının da satılması önerilmiştir. Bu teklif üzerine, Sofya Kalesi civarındaki bu cephaneliğe, orada gerçekten ihtiyaç olup

Ahmed Muhtar adlı şahıs ölünce, yerine oğlu Hüsameddin getirilmiştir (16 Muharrem 1213/30 Haziran 1798, BOA, C.EV, nr. 10180). XIX. yüzyıl başlarına ait bir başka kayıta, günlük 2 akçe ücret ile camide kayyım olan Abdurrahman'ın ölümü üzerine yerine, vakfın o sıradaki mütevellisi Abdülbari Efendi tarafından uygun görülen Osman'ın getirilmesine karar verilmiştir (22 Receb 1217/18 Kasım 1802, BOA, C.EV, nr. 19632; 12 Şaban 1217/8 Aralık 1802, BOA, C.EV, nr. 8640; BOA, C.EV, nr. 5851). Bu kayıta, Abdurrahman'ın camide, 2 akçe günlük ile (kayyım değil) cüzhan olarak görev yaptığı belirtilmiştir. Bu tarz verilerin son örneklerinden biri müderris ile medrese talebesine aittir. Medresede günlük 50 akçe karşılığında müderris olan Seyyid Mustafa'nın ölümü üzerine, yerine geçecek kendi çocuğu olmadığı için Hacı Süleyman'ın oğlu Mustafa getirilmiş ve aynı ücretle görevlendirilmiştir. Ayrıca talebelere vermesi için müderris olan şahsa ödenen günlük 30 akçenin, kendisine de ödeneceği belirtilmiştir (19 Cemaziyevvel 1246/5 Kasım 1830, BOA, C.EV, nr. 6522). Diğer bir örnek de caminin müezzini ile ilgilidir. Günlük 4 akçe olarak camide müezzin olan Hüseyin oğlu Hasan ölünce yerine geçecek çocuğu olmadığı için bu göreve Yahya oğlu Nasuh getirilmiştir (21 Cemaziyevvel 1265/15 Nisan 1849, BOA, C.EV, nr. 14708).

⁷⁵ İ. Eren, *a.g.m.*, s. 69'da, İmaretin 1878 yılına kadar fakirlere her gün parasız yemek dağıtmaya devam ettiğinden bahsetmektedir. Oysa yukarıda belirtildiği gibi imaret, Kırım Savaşı sırasında cephane binası olarak kullanılmaya başlanmıştır.

olmadığı konusunun araştırılmasına karar verilmiştir. Savaş bittikten sonra cephaneye olan ihtiyacın ortadan kalkacağı, fırının çalışmaya devam edeceği düşünülmüş yine de Sofya'dan gelecek cevaba göre hareket edileceği belirtilmiştir. Cevaben Sofya meclisinden gönderilen mazbatada, Sofya Kalesi'ne ait cephaneliğin olmadığı, dolayısıyla eski imaret binasının bu maksatla kullanılmasının zaruri olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Said Ağa'ya fırının kapalı kaldığı dönem için aylık 30 kuruştan ödeme yapılması ve fırının satın alınarak yıkılması, arsasının cephane arsasına ilave edilmesi, enkazının satışından elde edilen gelirin de merkeze gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Böylece Sofu Mehmed Paşa vakıf eserlerinden biri olan imaret, tamamıyla maksadı dışında kullanılmaya başlamış, ekmek ihtiyacını gideren fırın da dört yüzyıl sonra ortadan kaldırılmıştır.

XIX. yüzyıla ait vakıf muhasebe defterleri, önceki yüzyılların defterleri kadar ayrıntılı düzenlenmemiş, sadece vakfın genel durumu, gelir ve giderleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. 1 Mart 1271 (13 Mart 1855) ile 29 Şubat 1271 (12 Mart 1856) dönemini kapsayan Sofu Mehmed Paşa Vakfı'nın bir yıllık muhasebe verileri de ayrıntı içermeyen genel bilgiler vermektedir. Vakıf gelirleri arasında, Dimetoka ve Drama'daki vakıf köyler⁷⁷ ile Sofya'ya bağlı Mehmed Paşa Mahallesi'nin⁷⁸ aşâr gelirleri bulunmaktadır. Ayrıca Köstendil'deki kabbanın geliri ile bir kantar vergisi ve Sofya'daki vakfa ait dükkânların mukataa gelirleri mevcuttur. Bu döneme ait gelirlerin toplamı 8370 kuruş⁷⁹, giderler ise 6608 kuruş olarak kayde-

⁷⁶ 5 Safer 1273 (6 Ekim 1856), BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 362/15845.

⁷⁷ 1855-56 dönemini içeren muhasebe kayıtlarında Dimetoka'ya bağlı vakıf köy, Kozançe adıyla kaydedilmiştir. Bu köy muhtemelen XVI. ve XVII. yüzyıl kayıtlarında Kazancı olarak anılan köydür. Drama'ya bağlı olan, bizzat Sofu Mehmed Paşa tarafından kurulan ve o dönemde Göl Çiftliği olarak adlandırılan köy ise söz konusu vakıf defterinde Macarlar Köyü adıyla kaydedilmiştir (BOA, EV, nr. 15632, vr.1b).

⁷⁸ Sofya'ya bir saat mesafedeki İvrajdona (muhtemelen vakfiyede Vırajna adıyla kaydedilmiş olan köy) olarak bilinen köyün yarısının aşârı, Sofu Mehmed Paşa Vakfı'ndan olduğu için köyün bu kısmı zamanla Mehmed Paşa Mahallesi adıyla anılır olmuştur (13 Cemaziyellevvel 1320/17 Ağustos 1902, BOA, Yıldız Esas Evrak [Y.EE], 136/24).

⁷⁹ Muhasebe bilançolarında 1830-31 malî yılına kadar hesap birimi olarak akçe kullanılmış, ilk kez bu malî yılda muhasebe kayıtlarında zahire fiyatları dışındakiler kuruş olarak gösterilmeye başlanmıştır (Tevfik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul 2006, s. 14).

dilmiştir. Bu durumda 1762 kuruş fazla olan gelirin, mütevellî zimmetinde olduğu belirtilmiştir.⁸⁰ Aynı muhasebe defterinin 1 Mart 1275 (13 Mart 1859) ile 29 Şubat 1275 (12 Mart 1860) tarihleri arasında geçen bölümünde, gelirler 8.730 kuruş, giderler ise 36.530 kuruş 10 pare olarak gösterilmiştir. Giderler arasında vakfın önceki döneme ait toplam 28.976 kuruş olan borcu da yer almıştır. Bu dönemde yine vakfın giderleri, gelirlerinden epeyce fazladır. 27.800 kuruş 10 pare olan bu miktar vakfın borcu olarak kaydedilmiştir. Vakfın gelirleri, 1855-56 dönemindeki gelirlerle hemen hemen aynı olup, farklı olarak sadece Kozançe Köyü'ne ait aşar gelirinin olmadığı ve hazineden 1600 kuruş vakfa ödemedede bulunduğu tespit edilmiştir.⁸¹

1855-56 ile 1859-60 dönemine ait kayıtlar incelendiğinde, vakfın gelir kaynaklarının oldukça azaldığı görülmektedir. Buna paralel olarak külliye-deki görevli sayısının da epeyce azalmış olması, vakıf kuruluşlarının eski işlevlerini yitirdiklerini göstermektedir. Medreseye dair veri olmaması imaretle birlikte bu kurumun da yaşatılmadığının göstergesidir. Söz konusu vakıf muhasebe defterinde, İmareti Camii'nde sadece bir imam, bir müezzin, bir hatip ile bir cüzhanın görevli olduğu, Çukacılar Hanı olarak adlandırılan Büyük Han'daki mescitte ise bir imam ile bir müezzinin bulunduğu kaydedilmiştir. Önceki dönemlerde, sadece camide 30'dan fazla kimsenin görevlendirildiği düşünüldüğünde, vakıf şartlarının artık tam anlamıyla yerine getirildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Vakfın gelirlerinin, giderlerini karşılayamaz hâle geldiği bu dönemde, vakıf görevlilerine ödenen maaşların yanında, Köstendil ve Drama'ya gönderilen şahıslara verilen harcırahlar, caminin onarım giderleri ile aydınlatma masrafları, yapılan harcamaların bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca imaretteki ve Çukacılar Hanı'ndaki çeşmelerin onarım giderleri ile tuvaletler için yapılan masraflar da harcamalar arasında yer almaktadır. Caminin, çeşmelerin ve tuvaletlerin onarımları için yapılan masraflar, tüm giderler arasında önemli bir yer tutmaktadır.⁸² Bu verilerin ışığında, vakfın hizmetlerini sürdürmede artık yetersiz hâle geldiğini, borçlanarak sınırlı da olsa faaliyetlerini devam ettirmeye çalıştığını söylemek yanlış olmasa gerek.

⁸⁰ BOA, EV, nr. 15632, vr. 1b.

⁸¹ BOA, EV, nr. 15632, vr. 3b.

⁸² BOA, EV, nr. 15632, vr. 1b, 3b.

Bulgar Prenslığı Dönemi'nde Vakfın Durumu: 1878 Berlin Antlaşması ile oluşturulan özerk statüdeki Bulgar topraklarında Osmanlı vakıfları korunamamıştır. Berlin Antlaşması'nın 12. maddesinde, vakıflar konusunun iki tarafın temsilcilerinden oluşacak bir komisyonla görüşülmesi karara bağlanmıştır⁸³, ancak 1885 yılı başlarına kadar 83 oturum yapıldığı hâlde bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine görüşmelere son verilmiş ve tüm Bulgar topraklarındaki vakıflar Bulgar yönetimi tarafından idare edilmiştir. Kira gelirlerini istediği gibi kullanan hükümet, bazı vakıf mallarını da satmıştır. Sofu Mehmed Paşa Vakfı'na ait olan vakıf mallarından bir kısmı da bu sırada satılmıştır.⁸⁴ Sofu Mehmed Paşa Camii, daha 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar tarafından cephanelik olarak kullanılmaya başlanmış, bu durum 1901 yılına kadar sürmüştür. Caminin yüksekçe olan minaresi de Rus Komiseri Aleksandr Dondoukov tarafından Sofya'nın diğer minareleriyle birlikte dinamitlenerek yıktırılmıştır. Bir eğitim kurumu olan medrese ise Bulgarlar tarafından hapishane hâline getirilmiştir. 1928 yılına kadar hapishane olarak kullanılan bu yapı, 1928 yılında yıktırılmış, yerine İçişleri Bakanlığı için bir bina inşa edilmiştir.⁸⁵

1902 yılında Bulgaristan Emareti Komiseri olarak görevlendirilen Ali Ferruh Bey, Sofya'daki Osmanlı vakıflarının durumunu içeren bir çalışma yaparak, hazırladığı raporu merkeze göndermiştir. 1902 yılı itibariyle Sofya'daki vakıflar ve akarâtı hakkında ayrıntılı bilgiler olan raporda, İmarat Mahallesi'nde bulunan Sofu Mehmed Paşa Camii ve Medresesi vakfına ait gelir kaynaklarının durumu ile ilgili tespitlere de yer verilmiştir. Ali Ferruh Bey, 13 Cemaziyelevvel 1320 (17 Ağustos 1902) tarihli raporunda, Sofu Mehmed Paşa Camii'nin tophane, medresesinin ise hapishane olarak kullanıldığını, caminin o günlerde kiliseye çevrildiğini belirtmiştir. Caminin karşısında eskiden beri harap hâlde olan hamamın Bulgarlar tarafından yıkıldığını, arsasının boş olduğunu, bu arsanın bir kısmının belediye tarafından başkasına verildiğini bildirmiştir. Çukacılar Hanı'nın buğday paza-

⁸³ 13 Cemaziyelevvel 1320/17 Ağustos 1902, BOA, Sadâret Eyâlet-i Mümtâze Bulgaristan Evrâkı (A.MTZ.04), 80/48; BOA, Y.EE, 136/24.

⁸⁴ Ömer Turan, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya 21-23 Nisan 2000, İstanbul 2002, s. 208-209.

⁸⁵ İ. Eren, *a.g.m.*, s. 69; Osman Keskiöglü-A.Taha Özyaydın, "Bulgaristan'da Türk-İslâm Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1983, XVII, 121; S. Eyice, *a.g.m.*, s. 306.

rına giden kapısı karşısında bulunan dükkân arsasının bir kısmının yola gittiğini, diğer kısmının da meydana katıldığını ifade etmiştir. Çukacılar Hanı içinde, çarşı kapısı tarafında olan dükkânın belediye tarafından zaptedildiğini belirtmiştir. Çukacılar Hanı içinde ve dışında bulunan, vakıf malı olan dükkânlar ile mağazaların mukataalarından söz etmiş, muhtemelen Bulgar yönetimi tarafından onlara dokunulmadığından, herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ayrıca vakfın gelir kaynaklarından olan Mehmed Paşa Mahallesi aşâr gelirinden de bahsetmiştir. Ali Ferruh Bey bu gelir ile ilgili de bir açıklama yapmadığından, o dönemde vakfa aidiyetinin devam ettiği düşünülmelidir.⁸⁶ Rapordan anlaşılacağı üzere, vakıf kuruluşlarından hiçbiri yaşatılamamış, vakfa gelir sağlayan akarâtının da büyük kısmı yitirilmiştir.

Sofu Mehmed Paşa Camii'nin, 1901 yılında Bulgar yönetimi tarafından alınan bir kararla, kiliseye çevrilmesi uygun görülmüş ve bunun için bir heyet oluşturulmuştur. Kilise planlarını Rus A. N. Pomerantsev hazırlamış, restore işlerini de Bulgar mimarlar Yordan Milinov ile Petko Momçilov yürütmüştür.⁸⁷ Caminin dış mimarisi tamamen değiştirilmiş, yeni bir biçime sokulmuştur. Dışta binanın önceki hâline dair hiçbir iz bırakılmamış, buna karşın iç mekânda Türk mimarisine ait unsurlar tamamıyla yok edilmemiştir. Sveti Sedmoçisenitsi adıyla bütün azizlere ithaf edilen mabet, 27 Temmuz 1319 (10 Ağustos 1903) tarihinde bir Ortodoks Kilisesi olarak kullanıma açılmıştır.⁸⁸

Sofu Mehmed Paşa Camii'nin Kiliseye Çevrilmesi Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tutumu: Caminin kiliseye çevrilmesine Bulgar yönetimine taraftar bir tutum içinde olan Sofya müftüsü onay vermiş, bu durum Müslümanları derin bir üzüntüye sürüklemiştir.⁸⁹ Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Bey, bu girişimi engellemek için

⁸⁶ BOA, Y.EE, 136/24. Söz konusu rapor, Mehmet İpşirli tarafından yayımlanmıştır ["Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Belleten*, LIII/207-208 (Ağustos-Aralık 1989), s. 679-707].

⁸⁷ Ali Kılıcı, "Sofya'da Osmanlı Vakıf Eski Eserleri", *Vakıf ve Kültür*, I/3 (Kasım 1998), s. 53; İsmail Cambazov, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimarî Eserleri", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2001, I, 197.

⁸⁸ S. Eyice, *a.g.m.*, s. 305.

⁸⁹ BOA, Yıldız Perâkende Evrâkı Arzuhal Jurnâl (Y.PRK.AZJ), 53/118, Tarihsiz.

harekete geçmiş ve Hükûmet Başkanı Karavelov ile görüşmüş, bunun İslâm vakıflarına bir tecavüz olduğunu, Avrupa'da dahi Emaret aleyhinde bir tavır oluşacağını belirterek inşaatın hemen durdurulmasını talep etmiştir. Karavelov, bunun bir tecavüz olmadığını, zira o ana kadar caminin kiliseye dönüşümü ile ilgili olarak Osmanlı Devleti tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmadığını, ancak yine de bunu tahkik ederek elinden geleni yapacağını belirtmiştir.⁹⁰

Ali Ferruh Bey'den önce Bulgaristan Komiseri olarak görev yapan Necib Melhame Efendi, gerçekten de bu konu hakkında merkezi bilgilendirmemiş ve bu dönüşümü engellemek üzere Emaret nezdinde herhangi bir girişimde bulunmamıştır.⁹¹ Osmanlı yönetimi, Ali Ferruh Bey sayesinde durumu öğrenmiş, Emaret dahilinde yaşayan epeyce Müslüman olduğunu, eski bir İslâm mabedinin kiliseye çevrilmesinin onları inciteceğini ifade ederek, Emaret'in bu uygulamadan vazgeçmesini sağlamak için diğer devletlerin de Bulgar hükûmetine nasihatta bulunmalarını istemiştir. Ayrıca bu konunun siyasi bir mesele hâline getirilmemesi için gayret sarfedildiğini bildiren Sadrazam Mehmed Said Paşa, İslâm aleminde kötü tesir yapacağını belirttiği bu değişimin, Osmanlı Devleti ile kendisine bağlı Emaret arasındaki iyi ilişkilere uygun bir tutum olmadığını da ifade etmiştir. Hem prensin hem de Bulgar hükûmetinin bu uygulamaya izin vermeyeceklerini umduğunu söyleyen sadrazam, bu işi durdurmak için komiserlik nezdinde yapılan girişimin olumlu sonuç vereceğini ümit ettiklerini, İstanbul'daki Kapı Kethüdası Keşof Efendi aracılığıyla Sofya'ya bildirmiştir.⁹² Osmanlı hükûmeti, bir yandan da komiserliğin diğer devletler nezdinde, bu teşebbüsün engellenmesi konusunda ne gibi bir yol izlediğini araştırarak sonucunun bildirilmesini istemiştir.⁹³

Ali Ferruh Bey, 17 Mayıs 1902 tarihinde Karavelov ile bu konu hakkında bir kez daha görüşmüş, yapılan uygulamanın Osmanlı Devleti tara-

⁹⁰ 22 Mart 1902, BOA, Yıldız Perâkende Evrâkı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahri-râtı (Y.PRK.MK), 11/21.

⁹¹ 13 Zilhicce 1319/23 Mart 1902, BOA, Yıldız Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı (Y.A.HUS), 426/46; BOA, A.MTZ.04, 44/75, Tarihsiz.

⁹² 13 Zilhicce 1319/23 Mart 1902, BOA, Y.A.HUS, 426/46.

⁹³ 22 Zilhicce 1319/1 Nisan 1902, BOA, İrâde Eyâlet-i Mümtâze Bulgaristan (İ.MTZ.04), 22/1448.

findan kabul edilmesini isteyen hükûmet başkanına, kesin bir şekilde bunun mümkün olmadığını, caminin hemen vakfa iade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Karavelov, bu tutum karşısında durumu tekrar müzakere ederek kararı bildireceğini söylemiştir. Ali Ferruh Bey, bu görüşme ile ilgili merkeze gönderdiği raporunda, caminin kiliseye çevrilme girişiminin zaten İslâm aleminde heyecan yarattığını, bunun kabulünün Osmanlı Devleti'nin düşmanlarına güçlü bir silah vermek demek olacağını yazarak, Bulgarlar'ın isteğinin kabul edilmemesini ve caminin vakfa bir an önce iadesi talebinde bulunulmasını önermiştir.⁹⁴

Ali Ferruh Bey, birkaç ay sonra bu durumu Bulgaristan Prensi Ferdinand ile de bizzat görüşmek istemiş, ancak Ferdinand Sofya'dan ayrılmak üzere olduğundan bu görüşme yapılamamıştır. Bunun üzerine prens yazılı olarak açıklamada bulunan Ali Ferruh Bey, dönüşümün durdurularak, caminin vakfa iade edilmesini talep etmiştir. Bulgaristan komiserine verilen cevapta; Prens Ferdinand, bu konu hakkında daha önce kendisine müracaat edilmediğini, inşaat ilerlediği için artık bir şey yapılamayacağını, hükûmet nezdindeki talebini tekrarlamasını tavsiye etmiştir.⁹⁵

Ali Ferruh Bey'in inşaatın durdurulması ve caminin orijinal hâliyle korunması için aylardır sürdürdüğü mücadelesi sonuçsuz kalmış, Osmanlı Devleti tarafından yapılan diplomatik müdahaleler de etkili olmamıştır. Osmanlı Devleti, inşaat için o zamana kadar yapılan masraf ne kadarsa tamamını ödemeyi dahi teklif etmiş, ancak bu teklif Emet tarafından dikkate bile alınmamıştır.⁹⁶ Hatta Karavelov ölünce vasiyeti üzerine cami-

⁹⁴ BOA, Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrakı (Y.MTV), 230/48.

⁹⁵ 27 Cemaziyevvel 1320/31 Ağustos 1902, BOA, A.MTZ.04, 80/80.

⁹⁶ İ. Eren, *a.g.m.*, s. 69'da konuyla ilgili olarak şunları yazmıştır: "...Sultan Abdülhamid bu camiye dokunulmamasını talep ederek yeni bir kilisenin inşası için külliyetli para teklifinde de bulunmuştur. Diplomatik müdahalelerle adaptasyon işleri bir zaman için durdurulmuşsa da kati bir netice alınamamıştır. Buna binaen sultan, masrafları kendisine ait olmak üzere mabedin camiye hiç de benzemeyecek bir şekilde tadil edilmesini istemiştir. Sultan Abdülhamid'in bu defaki isteği kısmen yerine getirilmiştir. Yapılan tadilat ve ilavelerle bu mabede bir Bizans kilisesi üslubunun verilmesine çalışılmıştır..." Burada belirtildiği gibi yeni bir kilise inşasının tüm masraflarının karşılanmasına ve yapılan tadilatın masraflarının Osmanlı Devleti tarafından karşılandığına dair arşiv belgeleri arasında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Sadece inşaatın durdurulması ve o zamana kadar yapılan harcamaların karşılanacağı bildirilmiş, dolayısıyla Bulgarlar'ın maddi bakımdan bu işten zarar görmeleri önlenmek

nin bahçesine defnedilmiştir. Ali Ferruh Bey, bu durumu öğrendiği an Sofya müftüsü ile o sırada Sofya'da bulunan Şumnu müftüsüne hukuken bunun uygun olup olmadığını sormuş, kendisine verilen cevapta, vâkıfın onayı alınmadıkça cenaze defnedilemeyeceği, eğer böyle bir şey olursa da cenazenin ihraç edilmesi gerektiği söylenmiştir. Ali Ferruh Bey'in cenazenin defnedilmesi konusunda yaptığı itiraza rağmen bir sonuç alınmamış, cenazenin binanın içine değil bahçesine defnedileceği bildirilmiştir. Caminin bahçesinin de vakıf emlakından olduğunu söyleyen Ali Ferruh Bey, bu itirazını bizzat yeni Hükûmet Başkanı Danev Efendi'ye de yapmış, o da bu uygulamadan, konuyla ilgili her şey tamamlandıktan sonra son anda haberdar olduğunu söylemiştir. Ali Ferruh Bey, bunun vakıf hukukuna ikinci bir tecavüz demek olduğunu belirterek protesto etmiş, konuyla ilgili başka bir girişimde de bulunamamıştır.⁹⁷

Bulgar hükûmeti, hem vakıf malı olan İslâm mabedinin yok edilmesinde hem de Müslümanlara ait mezarların da bulunduğu bahçeye Karavelov'un defninde İslâm'a ve İslâm dünyasına saygısızca davranmış, yok saymıştır. Gerek Bulgar komiserliğini gerekse de Osmanlı Devleti'ni oyalama taktiğiyle hareket etmiş, işi oldu bittiye getirerek hedefinden sapmamıştır. Osmanlı hükûmeti, konuyu komiserlik aracılığıyla takip etmiş, bu işin durdurulması için de komiserliğin izlediği politikayla yetinmiştir. Bulgaristan komiseri ise bu konuda etkili bir politika izleyememiş, bu işten vazgeçilmesi yönündeki taleplerini yenilemekten başka, elinden bir şey gelmemiştir. Ali Ferruh Bey'in konuyla ilgili itirazının birinde bu kez de kendisine, caminin zaten amacı dışında cephelik olarak kullanıldığı, dolayısıyla uzun zamandan beri metruk olduğu, bu işe Sofya müftülüğünün onay vermesi üzerine başlanıldığı bildirilmiştir. Zaten artık aradan geçen üç yıl zarfında inşaat tamamlanmış ve açılış için hazırlıklar da bitirilmiştir. Açılışın Rumi takvime göre 27 Temmuz'da yapılması kararlaştırılınca Ali Ferruh Bey, bu işi engellemek konusunda etkili olamamakla birlikte son bir gayretle diğer devletlerin konsoloslarının dikkatini bu konuya çekmeye

istenmiştir. Nitekim yapılan masraftan söz eden bir belgede, aşağıda belirtildiği şekilde; "Hristiyanların bu iş için 100.000 Frank'tan fazla harcadıkları" bilgisi yer almıştır (BOA, A.MTZ.04, 44/75).

⁹⁷ 27 Zilkade 1320/25 Şubat 1903, BOA, A.MTZ.04, 88/111; 11 Safer 1321/9 Mayıs 1903, BOA, A.MTZ.04, 94/12; BOA, A.MTZ.04, 44/75.

çalışmış, Emaret'in bu yağmagirliğini protesto ettiğini kendilerine bildirmiştir. Ayrıca o sırada hükümet başkanı olan Petrov ile de görüşmüştür. Petrov inşaatın tamamlandığını dolayısıyla bir şey yapamayacağını, istenirse sadece istifa edebileceğini ifade etmiş ve bu konuyla ilgili olarak kendisini bir daha rahatsız etmemesini talep etmiştir.⁹⁸

Nitekim Sofu Mehmed Paşa Camii, Hristiyanlar tarafından 100.000 Frank'tan fazla harcanarak bir Ortodoks Kilisesi hâline getirilmiş ve Sofya piskoposu tarafından bir ayin ile açılmıştır. Açılış konuşmasında, caminin kiliseye dönüştürülmesi fikrinin Karavelov'a ait olduğu, caminin inşasından önce arsasında Yedi Azizler'e ait bir kilise bulunduğu ve bu azizlerin hayat hikâyeleri anlatılmış, kilisenin de Yedi Azizler adıyla anılacağı ifade edilmiştir. Açılışa davetlilerin yanında halktan da katılım olmuş, Rusya konsolosu dışında Sofya'daki diğer devletlerin konsolosları katılmamışlardır.⁹⁹

Osmanlı Devleti, bu emrivakiyi sineye çekmek zorunda kalmıştır. İçinde bulunulan zamana yakıştıramadıkları bu uygulamayı engellemek için diğer devletler nezdindeki girişimlerinden bir sonuç elde edemedikleri gibi Bulgaristan komiseri aracılığıyla sürdürülen mücadele de etkili olmamıştır. Ali Ferruh Bey'in bütün çabaları bu işin durdurulmasına yetmemiş, merkeze konuyla ilgili girişimlerini anlatan raporlarıyla birlikte inşaatın ne düzeyde olduğunu gösteren resimler de göndermiştir. Çaresizliğinin ifadesi demek olan bu resimler, artık bir şey yapılamayacağını da göstergesi olmuştur.¹⁰⁰

S o n u ç

Bu araştırma, bir üniversite projesi nedeniyle, 6 Eylül 2003 Cumartesi günü Sofya'da yapılan şehir gezisi sırasında Kara Camii olarak tanıtılan, Mimar Sinan yapımı olan, ancak bir Ortodoks Kilisesi olarak kullanılan mabet hakkında bilgi sahibi olduktan sonra doğan ilgi üzerine yapılmıştır. XVI. yüzyıla ait bir vakıf olduğu tespit edilen cami ile külliyesinin ve

⁹⁸ 14 Cemaziyevvel 1321/8 Ağustos 1903, BOA, A.MTZ.04, 102/22; BOA, Y.PRK.MK, 14/122.

⁹⁹ 19 Cemaziyevvel 1321/13 Ağustos 1903, BOA, A.MTZ.04, 103/2; 44/75.

¹⁰⁰ BOA, A.MTZ.04, 44/75.

akarâtının tarihi süreç içerisindeki durumu, vakfa ait veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üst düzey devlet görevlilerinden Sofu Mehmed Paşa'ya ait vakıf eser olarak inşa edilen Kara Camii ve külliyesi, bugünkü Bulgaristan toprakları üzerinde kurulan yüzlerce vakıftan biridir. Diğer benzerleri gibi Osmanlı toplumunda vakıflar eliyle sürdürülen dinî ve hayri hizmetleri yerine getirmek amacıyla kurulmuş olan vakıf, kuruluş amacına uygun olarak varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Caminin yanında külliye de yer alan medrese eğitim hizmetlerini sürdürürken, imaret hem vakıf çalışanlarının hem de yoksulların yemek ihtiyacını karşılamış, misafirhane ise yolculara konaklama imkânı sunmuştur.

Gelir kaynakları bakımından oldukça iyi durumda olan ve büyük vakıflar arasında yer alan Sofu Mehmed Paşa vakfının, vakfiyede yer alan koşullara uygun olarak yönetildiği anlaşılmaktadır. Özellikle din ve eğitim hizmetlerinin kesintisiz devam ettirilmesine özen gösterilmiştir. Medresenin, kesin tarih bilinmemekle birlikte, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar faaliyetlerini sürdürdüğü, din hizmetlerinin ise 1877-78 savaşına kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Ancak önemli bir başka hizmeti yerine getiren imaret, muhtemelen vakıf gelirlerinin azalması nedeniyle daha önceleri faaliyetlerini durdurmak durumunda kalmıştır. Zaman, hem vakıf eserleri hem de bunlara gelir getiren gayrimenkulleri yıpratmış, dolayısıyla vakfın giderleri arasında, onarım için yapılan harcamalar önemli miktarlara ulaşmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına ait vakıf kayıtlarında, vakfın gelirlerinin giderlerini karşılayamaz hâle geldiği ve borçlu olduğu tespit edilmiştir. Zamana yenik düşen vakıf kuruluşları ile bunlara gelir getiren gayrimenkuller, vakfiyede öngörüldüğü şekilde işletilemez olmuştur. İmaret, Kırım Savaşı sırasında cephanelik olarak kullanılmaya başlanmış, yine aynı dönemde medrese de hizmet veremez hâle gelmiştir. Sadece cami, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar birkaç görevliyle faaliyetlerine devam etmiştir. Savaş sırasında cami de Ruslar tarafından cephanelik olarak kullanılmıştır. Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgar Prenslığı döneminde, zaten azalmış olan vakfa ait gelir kaynakları zarar görmüş, Bulgar hükûmeti tarafından kimi yıkılmış, kiminin bulunduğu yerden yol geçirilmiştir. Hatta bir kısmı da satılmıştır. Medrese binası ise hapishane olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Tüm bunların yanında, Sofu Mehmed Paşa Camii'nin kiliseye çevrilmesine karar verilmiş ve hemen uygulamaya geçilmiştir. Hem bölgede ya-

şayan Müslümanları hem de İslâm alemini derinden üzen bu olay, Osmanlı Devleti tarafından Bulgaristan komiseri aracılığıyla engellenmeye çalışılmış, ancak inşaat durdurulamamıştır. Prenslik, Osmanlı Devleti'ne tâbi bir statüde olmasına rağmen aldığı kararı uygulamaktan vazgeçirilememiştir. Osmanlı uygarlığının en önemli göstergelerinden olan bugünkü Bulgar toprakları üzerinde bulunan vakıfların çoğu, prenslik döneminde büyük ölçüde zarar görmüş veya yok edilmiştir.¹⁰¹ Sofu Mehmed Paşa Camii veya Kara Camii olarak bilinen mabet de bu anlayışın ürünü olarak bilinçli bir şekilde kiliseye dönüştürülmüştür. Bugün de bir Ortodoks Kilisesi olarak kullanılan bina, iç mekanda cami olarak inşa edildiği döneme ait izler taşımaya ve başka bir dine ait mabet olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

¹⁰¹ 7 Şevval 1315/1 Mart 1898, BOA, A.MTZ.04, 53/41; BOA, Y.EE, 136/24; 15 Cemaziyelevvel 1321/9 Ağustos 1903, BOA, Y.PRK.MK, 14/123; BOA, Y.PRK.AZJ, 53/118; M. İpşirli, *a.g.m.*, s. 679, 683.

Ek I
Vakfiyeye Göre Sofu Mehmed Paşa Vakfı Yöneticileri

<i>Görevliler</i>	<i>Görevli Sayısı</i>	<i>Kişi Başına Ödenecek Yevmiye (Dirhem Olarak)</i>
Mütevelli	1	-
İstanbul'daki vakıftan sorumlu mütevelli	1	10
Sofya'daki vakıftan sorumlu mütevelli	1	30
İstanbul'daki vakıf için kâtip	1	4
Sofya'daki vakıf için kâtip	1	7
Sofya'daki akarâttan sorumlu câbi	1	5
Drama'daki akarâttan ve Zihne'deki değirmenlerden sorumlu câbi	1	5
Drama'daki câbiye yardımcı kâtip	1	2
Selanik'teki akarâttan sorumlu câbi	1	4
Dimetoka'daki akarâttan sorumlu câbi	1	3
Plevne'deki akarâttan sorumlu câbi	1	3
Köstendil ve Kratovo'daki akarâttan sorumlu câbi	1	3
İstanbul'daki akarâttan sorumlu câbi	1	6
İstanbul'daki câbiye yardımcı kâtip	1	2
TOPLAM	14	84

Ek II
Vakfiyeye Göre Sofu Mehmed Paşa Vakfı Külliye Görevlileri

<i>Görevliler</i>	<i>Görevli Sayısı</i>	<i>Kişi Başına Ödenecek Yevmiye (Dirhem Olarak)</i>
Müderriş	1	50
Medrese kapıcısı	1	2
Medrese temizlikçisi	1	2
Hatip [aynı zamanda] cüzhan	1	5+2
İmam	1	7
Müezzin	2	4
Müezzin	2	1
Reis-i mahfil (Aşir okuyucu) [aynı zamanda] cüzhan	1	3+2
Hafız (Aşir okuyucular)	5	1
Cüzhan	8	2
Hz. Peygamber'e salat ve selam getirecek olan	10	1
Du'acı ve denetleyici	1	2
Kayyim	2	2
Kandilci	2	2
Nâzır	1	5
Şeyh (Misafirhanede)	1	5
Kâtip	1	3
Vekil-harc	1	5
Kiler sorumlusu	1	4
Ekmek ve etten sorumlu olan	2	2
Misafirhane hizmetlisi	2	1,5
Ahır sorumlusu	1	1,5
Aşçı	2	4
Aşçı yardımcısı	1	1
Bulaşıkçı	1	2
Uncu	1	1,5
Ekmekçi	2	4
Ekmekçi yardımcısı	1	1
Oduncu	1	1,5
Mutfak kapıcısı	1	1
Han kapıcısı	1	1
Tamirci	1	3
TOPLAM	60	182,5

Ek III

Sofu Mehmed Paşa Vakfı Gelirleri (14 Ağustos 1616-7 Aralık 1619)

<i>Akarât</i>	<i>14 Ağustos 1616- 3 Ağustos 1617 Dönemi Geliri (Akçe Olarak)</i>	<i>4 Ağustos 1617- 23 Temmuz 1618 Dönemi Geliri (Akçe Olarak)</i>	<i>24 Temmuz 1618- 7 Aralık 1619 Dönemi Geliri (Akçe Olarak)</i>
Sofya'daki Han-ı Kebir odaları (iltizam geliri)	37.000	37.000	46.841
Sofya'daki Han-ı Kebir dükkânları (iltizam geliri)	1.200	1.200	1.800
Sofya'daki Han-ı Cedid odaları	8.772	8.792	13.158
Sofya'daki kasap dükkânı	-	240	360
Sofya'daki dükkânlar, fırınlar ve karhane-yi muhtabab	24.000	25.000	39.347
Sofya'daki Han-ı Kebir yanındaki bozahane (iltizam geliri)	900	900	2.220
Sofya'daki hamam (iltizam geliri)	5.000	4.000	6.613
Sofya'da Sofu Mehmed Paşa Camii yakınındaki bahçe	180	370	280
Değirmenler	8.500	5.230	8.500
Çiftlikler	18.805	16.775	29.340
Drama'daki Göl Çiftliği (mukataa geliri)	30.000	25.000	40.000
Selanik'teki odalar	12.000	12.000	24.000
Dimetoka'ya bağlı Kozluca Köyü (mukataa geliri)	5.208	11.600	6.000
Plevne'ye bağlı Dolna Disiviniçe Köyü	4.208	7.709	12.362
Muhallefat	121.000	-	-
Köstendil'in Dobniçe Kazası'na bağlı bir köydeki demir kantarı (vergi geliri)	400	400	600
Köstendil'in Ilıca Kazası'ndaki kabban (iltizam geliri)	5.500	6.000	10.900
Diğer gelirler	-	4.394	454
TOPLAM	282.673	166.610	242.775

Ek IV
Sofu Mehmed Paşa Vakfı Giderleri (14 Ağustos 1616-3 Ağustos 1617)
(Vakıf Çalışanlarına Ödenen)¹⁰²

<i>Görevliler</i>	<i>Görevli Sayısı</i>	<i>Kişi Başına Ödenen Günlük (Akçe Olarak)</i>	<i>Kişi Başına Ödenen Yıllık (360 Günlük) (Akçe Olarak)</i>
Müdürris ¹⁰³ ve danişmendân ¹⁰⁴	-	92 ¹⁰⁵ (Tümüne ödenen)	33.120 (Tümüne ödenen)
Mütevelli	1	30	10.800
Nâzır	1	5	1800
Kâtip	1	8	2.880
Hatip	1	5	1.800
İmam	1	7	2.520
İcrâhan	16	2	720
Reis-i mahfil	1	3	1.080
Devirhân	5	1	360
Müezzin	1	1,5	540
Müezzin	2	4	1.440
Salâhan	2	1	360
Sa'âtî ¹⁰⁶	1	3	1.080
İmam (Büyük handaki mescitte)	1	3	1.080
Müezzin (Büyük handaki mescitte)	1	1,5	540
Şeyh	10	1	360
Kayyım	4	2	720
Noktacı ¹⁰⁷	1	1	360

¹⁰² 1 Şaban 1026/4 Ağustos 1617 ile 30 Receb 1027/23 Temmuz 1618 tarihleri arasında da vakıf çalışanları ve bu çalışanlara ödenen ücretler aynıdır. Sadece büyük handaki mescitte imam ve müezzinden başka bir aşır okuyucu görevlendirilmiştir. Kendisine günlük 1 akçeden toplam 360 akçe ödenmiştir. Böylece belirtilen dönemde vakıf hizmetlilerine toplam olarak 114.840 akçe ödeme yapılmıştır.

¹⁰³ Bu dönemde müdürris Mehmed Sadık Efendi'dir (BOA, MAD, nr. 4945, s. 115, 131).

¹⁰⁴ Yüksek seviyeli medrese talebesi için kullanılan "danişmend" sözcüğünün çoğuludur (Câhid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s. 31-32).

¹⁰⁵ Muhtemelen müdürrise 60 akçe, 15 medrese talebesine 2'şer akçeden 30 akçe, medrese kapıcısına da 2 akçe ödenmiştir.

¹⁰⁶ Yıldızlar ilmi ve kozmografyayı bilmek zorunda olan ve vakitlerin tayini için muvakkit-hâne'de bulunan saatlerden sorumlu kimse (B. Yediyıldız, a.g.m., s. 58).

¹⁰⁷ Cüz-hân, devir-hânları kontrol etmek gayesiyle, her seferinde Kur'an'ın ne kadarının okunduğunu işaret etmekle görevlendirilmiş şahıs (B. Yediyıldız, a.g.m., s. 59).

İmaret şeyhi	1	5	1.800
Kiler kâtibi	1	3	1.080
Kilârî ¹⁰⁸	1	4	1.440
Vekil-harc	1	5	1.800
Ferrâş ¹⁰⁹	2	1	360
Fodulavî ¹¹⁰	1	2	720
Kaseşuy ¹¹¹	1	4	1.440
Tabbah ¹¹²	1	4	1.440
Şakird-i tabbah	1	1	360
Mutfak kapıcısı	1	1	360
Anbârî ¹¹³	1	4	1.440
Anbârî	1	3	1.080
Ahır kapıcısı ve arabacı	1	6	2.160
Bahçıvan	1	2	720
Habbaz ¹¹⁴ ve yardımcısı	2	9 (İkisine ödenen)	3.240 (İkisine ödenen)
Drama'daki akarât için kâtip	1	3	1.080
Meremmâtî ¹¹⁵	1	5	1.800
Câbi	8	Her birine 1 ile 10 akçe arasında değişen ödemeler yapılmıştır. (3, 3, 3, 10, 3, 3, 4, 1)	10.800 (Tümüne ödenen yıllık miktar)
Toplam	76	263	114.480

¹⁰⁸ İmaretlerin erzağını kilerde muhafaza etmekle görevli şahıs. Anbârî de denir (Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara 2003, s. 369).

¹⁰⁹ Vakıf kuruluşlarının halılarını yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli kişi (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 18; B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

¹¹⁰ Fodula adıyla imaretlerde hazırlanan, medrese talebelerine, vakıf görevlilerine ve fakirlere verilen pide şeklindeki ekmeğin hazırlanması ile dağıtımından sorumlu olan şahıs (Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, İstanbul 2006, s. 70; B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

¹¹¹ Bulaşık yıkayan, bulaşıkçı demektir (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 31).

¹¹² Hastane, imaret ve tekke gibi kurumlarda yemek pişiren kişi (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 51).

¹¹³ İmaretlerin erzağını kilerde muhafaza etmekle görevli kimse (B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 56).

¹¹⁴ İmaretlerde ekmeği pişirmekle görevli fırıncı (A.H. Berki, *a.g.e.*, s. 21; B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 57).

¹¹⁵ Vakıf olarak halkın hizmetine sunulmuş binaların tamir ve restorasyonu ile meşgul olan şahıs (B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 58).

Ek V
Sofu Mehmed Paşa Vakfı Giderleri (24 Temmuz 1618-7 Aralık 1619)
(Vakıf Çalışanlarına Ödenen)

<i>Görevliler</i>	<i>Görevli Sayısı</i>	<i>Kişi Başına Ödenen Günlük (Akçe Olarak)</i>	<i>Kişi Başına Ödenen (540 Günlük) (Akçe Olarak)</i>
Müderris ¹¹⁶ ve danişmendân	-	82 ¹¹⁷ (Tümüne ödenen)	44.280 (Tümüne ödenen)
Mütevelli	1	30	16.200
Nâzır	1	5	2.700
Kâtip	1	8	4.320
Hatip	1	5	2.700
İmam	1	7	3.780
İcrâhan	16	2	1.080
Reîs-i mahfil	1	3	1.620
Devirhân	5	1	540
Müezzin	1	1,5	810
Müezzin	2	4	2.160
Salâhan	2	1	540
Sa'âtî	1	3	1.620
(?)	1	1	360 (Son bir yılda görevlendirildiğinden 360 günlük ödeme yapılmış)
İmam (Büyük handaki mescitte)	1	3	1.620
Müezzin (Büyük handaki mescitte)	1	1,5	810
Aşır okuyucu (Büyük handaki mescitte)	1	1	540
Şeyh	10	1	540
Kayyım	4	2	1.080
Hazinedâr	1	1	540
Noktacı	1	1	540
İmaret şeyhi	1	5	2.700
Kiler kâtibi	1	3	1.620
Kilârî	1	4	2.160
Vekil-harc	1	5	2.700
Ferrâş	2	1,5	810
Kennâs ¹¹⁸	2	1	540
Fodulavî	1	2	1.080
Bulaşıkçı	1	4	2.160
Tabbah	1	3	1.620

¹¹⁶ Bu dönemde müderris Ziyaeddin Efendi'dir (BOA, MAD, nr. 4945, s. 147).

¹¹⁷ Muhtemelen müderrise 50 akçe, medrese kapıcısıyla birlikte 15 medrese talebesine 2'şer akçeden 32 akçe ödenmiştir.

¹¹⁸ Tuvaletleri temizlemekle görevli kişi (A.H. Berki, a.g.e., s. 31; B. Yediylıldız, a.g.m., s. 57).

Şakird-i tabbah	1	2	1.080
Mutfak kapıcısı	1	1	540
Anbârî	2	3	1.620
Ahır kapıcısı, arabacı ve hamal	1	5	2.700
Bahçıvan	1	2	1.080
Habbaz ve yardımcısı	2	10 (İkisine ödenen)	5.400 (İkisine ödenen)
Drama'daki akarât için kâtip	1	4	2.160
Meremmâtî	1	5	2.700
Câbi	9	Her birine 1 ile 10 akçe arasında değişen ödemeler yapılmıştır. (3, 3, 10, 3, 3, 3, 3, 3, 1)	17.280 (Tümüne ödenen yıllık miktar)
TOPLAM	83	256,5	170.460

“A XVITH CENTURY FOUNDATION IN SOPHIA AND THE COMPLEX OF SOFU MEHMED PASHA:
THE STORY OF A RE-CONSTRUCTION OF A MOSQUE AS A CHURCH”

Abstract

Sofu Mehmed Pasha, one of the Grand Viziers of the Era of Sulaiman the Magnificent, constructed a complex in Sofia in 1547 in order to serve as a religious and charitable foundation. In order to guarantee the incessant execution of the services to be fulfilled by the several departments of this complex, he also set aside various movable and immovable properties, whereby the implementation of the social and cultural services through the foundation was assured. In the charter of the foundation, which involved the principles of functioning of the institution, the functions to be carried out by the branches of the foundation, the personnel to be employed there, the sources of income assigned for the foundation and the areas of expenditure were all described in detail, which aimed at an administration in strict compliance with the above-said principles. The services of the foundation were carried out in accordance with its principles, but as the foundation failed to balance the income and the expenses in the long run, the activities of the imaret establishment had to stop first, which were to be followed by the suspension of the education in the madrasah, the religious school financed and staffed by the foundation, towards the mid 19th century. As to the mosque called as “Kara Cami” and managed to survive around that time, came to be used as an artillery magazine by the Russians during Russo-Ottoman war of 1877-78. This was the development that prevented the use of the mosque in accordance with its original purpose of construction forever, which soon witnessed the collapse of its minaret. The Bulgarian administration decided to re-design the building as a church in 1901. The Ottoman attempts to prevent this enterprise ended in failure and the re-construction of the mosque in its new form was completed in 1903 and from then onwards began to serve as a church. The corpse of Karavelov, the pioneering advocate of this enterprise, was buried in the court of the new church in accordance with his will.

Keywords

Mehmed Pasha of Bosnia, The foundation of Sofu Mehmed Pasha, Mimar Sinan, İmaret Mosque, Kara Camii, Sveti Sedmočislenitsi Church, Sophia.